

TROGIR U DRUGOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA: DRUŠTVENE I POLITIČKE PRILIKE

Špika, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:180930>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-31**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

**TROGIR U DRUGOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA: DRUŠTVENE I POLITIČKE
PRILIKE**

ANA ŠPIKA

SPLIT, 2023.

Odsjek: Povijest

Studij: Povijest i povijest umjetnosti

Predmet: Hrvatska povijest 19. stoljeća

**TROGIR U DRUGOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA: DRUŠTVENE I POLITIČKE
PRILIKE**

Studentica:

Ana Špika

Mentor:

doc. dr. sc. Nikša Varezić

Split, veljača 2023.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. DOGAĐANJA U EUROPI U 19. STOLJEĆU.....	3
3. HRVATSKA TIJEKOM 19. STOLJEĆA.....	5
3.1. HRVATSKI NARODNI PREPOROD.....	6
3.2. OTPOR UGARSKOM HEGEMONIZMU.....	9
4. POLITIČKE PRILIKE U DALMACIJI TIJEKOM 19. STOLJEĆA.....	13
5. POLITIČKE PRILIKE U TROGIRU U DRUGOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA.....	18
5.1. HRVATSKI NARODNI PREPOROD U TROGIRU.....	22
5.2. POLITIČKE PRILIKE U TROGIRSKOJ OKOLICI U DRUGOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA.....	27
5.2.1. TROGIRSKA ZAGORA.....	27
5.2.2. TROGIRSKO PRIMORJE.....	31
5.3. ULOGA ŽENA U TROGIRSKOM NARODNOM PREPORODU.....	35
6. GOSPODARSKE I KULTURNE PRILIKE.....	37
6.1. CRKVA.....	38
6.2. ŠKOLSTVO.....	39
6.3. POLJODJELSTVO.....	41
6.4. RIBARSTVO I POMORSTVO.....	43
6.5. BRODOGRADNJA.....	45
6.6. KNJIŽNICE.....	47
6.7. KAZALIŠTE.....	49
6.8. GLAZBA.....	51
7. ZAKLJUČAK.....	53
8. LITERATURA.....	55
SAŽETAK.....	59
ABSTRACT.....	60
SLIKOVNI PRILOZI.....	61

1. UVOD

Devetnaesto stoljeće obilježavaju pad aristokracije, jačanje građanskog društva i osnivanje političkih stranki. Zahvaljujući deklaracijama i Francuskoj revoluciji, kao politička ideologija sve se više razvija liberalizam, koji zahtijeva slobodu i prava čovjeka i građanina. Proljećem naroda 1848. godine u europskom narodu sve se više budi nacionalna svijest i želja za ujedinjenjem razjedinjenih zemalja što nije zaobišlo ni Hrvatsku. U prvoj polovici 19. stoljeća, točnije tridesetih godina u sjevernoj Hrvatskoj pojaviti će se preporoditelji čiji je cilj borba za sjedinjenje hrvatskih zemalja, borba protiv mađarizacije te uvođenje hrvatskog kao službenog jezika.

U Dalmaciji se preporodno razdoblje javlja šezdesetih godina. Kako je cilj preporoditelja u sjevernoj Hrvatskoj bila borba protiv mađarizacije tako je cilj dalmatinskih preporoditelja bila borba protiv talijanizacije. Tada su se pojavile dvije političke struje- autonomaši i narodnjaci. Autonomaši su za cilj imali vršenje talijanizacije na prostoru Dalmacije dok je Narodna stranka bila za sjedinjenje Dalmacije s ostatkom Hrvatske te uvođenje hrvatskog jezika kao službenog. Dok su autonomaši svim silama pokušali provesti talijanizaciju na dalmatinskim prostorima što su u početku i uspjeli jer su „u svojim rukama“ sve do šezdesetih godina 19. stoljeća držali najvažnije gradove i općine u Dalmaciji, program Narodne stranke najviše se očitovao u listu *Il Nazionale* čiji se središnji dio bavio najbitnijim pitanjima; pitanju sjedinjenja s Banskom Hrvatskom i Slavonijom te uvođenju hrvatskog kao nacionalnog jezika. Pitanje ujedinjenja i pitanje jezika ostati će središte narodnjačke djelatnosti u Dalmaciji tijekom druge polovice 19. stoljeća.

Političke prilike u svezi ujedinjenja i jezika nisu zaobišle ni grad Trogir. Sve do konca osamdesetih godina Trogirom je vladao autonomaš Antonio Fanfogna koji bi svoje glasove prikupljao silom i prijetnjama. Pojavom narodnjaka, vladavina Antonia Fanfogne postepeno se guši, a dolaskom narodnjaka Špira Puovića u trogirsku općinu Fanfognina vladavina biti će u potpunosti slomljena. Trogirski zagora bila je najsiromašniji dio Dalmatinske zagore pa tako automatski i najzaostaliji. Stanovništvo je bilo nepismeno, a jedini školovan bio je seoski župnik. Dolaskom mladih intelektualca koji su prenijeli svoje znanje i preporodne ideje probudila se i zagora koja je narodnjačke ideje prihvatila prije trogirskog primorja gdje su vladali autonomaši. Devetnaesto stoljeće obilježilo je bolji položaj žena u društvu, pa će tako

u radu biti navedene trogirske žene koje su zaslužne za kulturni razvoj Trogira u drugoj polovici 19. stoljeća.

Razvoj školstva i opismenjavanje stanovništva utjecali su na razvoj gospodarstva. Brodogradnja je uvijek bila glavna gospodarska grana grada Trogira te su radom u brodogradilištima stanovnici Trogira i okolice prehranjivali svoje obitelji. Uz brodogradnju su naravno bili zastupljeni ribarstvo i pomorstvo posebice u Segetu, Marini, Drveniku i Vinišću te poljoprivreda kojom su se bavili stanovnici trogirske zagore. Zahvaljujući preporoditeljima hrvatski jezik je postao službeni jezik u školama, a počele su se graditi škole po Trogiru i okolici. Veliku ulogu imale su i gradske kavane u kojima su se pratila i komentirala politička zbivanja u Trogiru.

2. DOGAĐANJA U EUROPI U 19. STOLJEĆU

Francuska revolucija započela je razvoj moderne nacionalne svijesti. Revolucija je za sobom ostavila nekoliko dokumenata i deklaracija u kojima su definirana prava i slobode čovjeka i građanina. Najznačajnija deklaracija je ona iz 1789. koja će postati inspiracija za Ustav Francuske 1793. godine. Deklaracija iz 1789. postavila je cjelovitu zamisao političke demokracije, a postala temelj modernog društva i države.¹ Francuska revolucija označava pad feudalnog poretka i početak sazrijevanja građanskog društva (buržoazije). Građansko društvo sačinjavali su građani srednje društvene klase poput obrtnika i trgovaca.

Početakom 19. stoljeća počinju se razvijati nacionalne ideje i težnje za stvaranjem nacionalnih država. Nakon pobjede nad Napoleonom 1814. godine s radom je započeo Bečki kongres. Bečkim kongresom obnovljen je prednapoleonski okvir Europe starih monarhija te je osnovana Sveta Alijansa u cilju sprječavanja daljnjih ratova i revolucija koje bi narušile stvoreno stanje. Alijansa je intervenirala u zemljama gdje su izbijali revolucionarni pokreti i pokušaji promjene stanja koje je uspostavljeno Bečkim kongresom i podupirala je legitimitet monarhističkih vlasti.²

Osim revolucija drugu polovicu 19. stoljeća obilježio je i novi zamah u proizvodnji, a najviše se isticalo otkriće električne energije te primjena nafte kao pogonskog sredstva. Započela je proizvodnja automobila, brodova i podmornica, a zbog nagle industrijalizacije došlo je do nagle selidbe iz sela u grad posebice na području SAD-a te zapadne i srednje Europe. Sredinom 19. stoljeća došlo je i do otkrića na raznim područjima znanosti, a posebice u fizici, kemiji i medicini. Potkraj 19. stoljeća počeo se mijenjati položaj žena u društvu. Žene su dobile pravo glasa u Australiji i Novom Zelandu, a postepeno i u nekim zapadnoeuropskim državama te SAD-u.

Godine 1848. građani diljem Europe pokrenuli su tzv. „proljeće naroda“. Političko proljeće označava „proljeće“ kao godišnje doba u kojem se sve „budi“ za razliku od zime u kojoj sve „umire“. Cilj takvog buđenja je narušiti *status quo*, srušiti *ancien regime* te ući u novo političko i društveno doba koje se značajno razlikuje od prethodnoga.³ Inspirirani francuskom

¹ Čepulo Dalibor (1989.), *Francuska revolucija i Deklaracija o pravima čovjeka i građanina 1789. godine: problemi političke demokracije*, ČSP 21 (1-3), Institut za suvremenu povijest, Zagreb, 161.

² Kissinger Henry (2015.), *Svjetski poredak*, Školska knjiga Zagreb, 62.

³ Zgurić Borna (2014.), *Fenomenologija prosvjeda*, Političke analize: tromjesečnik za hrvatsku i međunarodnu politiku, Vol. 5 No. 17, 73.

revolucijom, različite inicijative diljem Europe odlučile su promijeniti politički *status quo*. Ciljevi revolucija bili su različiti: željelo se uvesti opće pravo glasa, stvoriti nacionalne države, ukinuti feudalne odnose...Kao politička ideologija sve se više tada razvija liberalizam. U liberalizmu građanstvo zahtjeva političke slobode i poštivanje Ustava, te slobodan razvitak pojedinca i društva.⁴

Proljećem naroda započeli su neredi diljem Europe. Mnogi narodi poput Poljaka i Mađara željeli su se osloboditi strane vlasti i stvoriti vlastite nacionalne države. Pobunom građanstva u Italiji započela je borba za ujedinjenjem talijanskih zemalja. Godine 1861. došlo je do stvaranja Kraljevine Italije, a ujedinjenje je u konačnici završeno 1870. godine ukidanjem Papinske države. Ujedinjenje njemačkih zemalja vodila je Pruska pod vodstvom kancelara Otta von Bismarcka, a Drugo Njemačko Carstvo proglašeno je 1871. godine. U Francuskoj je 1848. godine srušena tzv. Srpanjska Monarhija, proglašena je Druga Francuska Republika koja je trajala do 1852. kada je Napoleon III. uspostavio tzv. Drugo Francusko Carstvo.⁵

Na jugoistoku Europe pojavilo se „istočno pitanje“, odnosno pitanje opstanka Osmanskog Carstva. Izbila je velika istočna kriza, a na Berlinskom kongresu 1878. godine stvoren je novi zemljovid jugoistoka Europe te su stvorene neovisne države Srbija, Crna Gora i Rumunjska. Godine 1867. potpisana je Austro-ugarska nagodba i stvorena je Austro-Ugarska Monarhija.

⁴ Ibid, 74.

⁵ Ibid, 74.

3. HRVATSKA TIJEKOM 19. STOLJEĆA

Tijekom prve polovice 19. stoljeća hrvatske zemlje bile su razjedinjene. Banska Hrvatska i Vojna Krajina bile su dio Habsburške Monarhije. Dalmacija i Istra bile su krunovine također pod austrijskom vlašću. Napoleonovim slomom unutar okvira Habsburške Monarhije našao se cijeli hrvatski povijesni prostor, međutim pod upravom hrvatskog bana bio je samo civilni dio hrvatsko-slavonskog prostora zbog čega se u hrvatskim zemljama isticao zahtjev za sjedinjenjem. Sjedinjenje hrvatskih zemalja naročito su podupirali mladi intelektualci i trgovački sloj. Pritisku mađarskog plemstva posebice je bila izlagana sjeverna Hrvatska (Banska Hrvatska i Slavonija) koja je bila nositelj državnopravnog kontinuiteta povijesne „trojedne“ Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.⁶ Zbog sve većeg pritiska i pokušaja mađarizacije došlo je do preporodnog pokreta koji je obilježio prvu polovicu 19. stoljeća. Hrvatski preporoditelji predvođeni Ljudevitom Gajom uspjeli su se izboriti da hrvatski jezik postane službeni jezik u Banskoj Hrvatskoj, a ban Josip Jelačić suprotstavio se mađarskoj hegemonističkoj politici 1848. vojnom silom. Hrvatski je narod zanosnim radom u nekoliko godina izradio temelje modernog kulturnog života. U drugoj polovici 19. stoljeća Hrvati u Dalmaciji i Istri doživjeli su narodni preporod, a Hrvatska je i dalje bila razjedinjena. Tijekom druge polovice 19. stoljeća došlo je i do osnivanja modernih političkih stranaka koje će uvelike utjecati na budućnost, a stanovništvo je i dalje bilo većinom nepismeno i siromašno. Stranke su osnovane na načelnoj osnovi s istaknutim programom i organizacijom, a stvarale su se za pojedina pitanja vezana uz hrvatsku budućnost.⁷

⁶ Stančić Nikša (2008.), *Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja*, Cris, god. X., br. 1, 6.

⁷ Šišić Ferdo (2004.), *Povijest Hrvata – pregled povijesti hrvatskoga naroda 1526.-1918. drugi dio*, Marjan tisak, 424.

3.1. HRVATSKI NARODNI PREPOROD

Hrvatski narodni preporod jest razdoblje u kojem se budi nacionalna svijest potaknuta tekovinama Francuske revolucije i građanskim revolucijama u Europi. Proces oblikovanja moderne hrvatske nacije tekao je na cijelom hrvatskom prostoru te je nadvladao dotadašnje hrvatske prednacionalne zajednice i pokrajinske partikularizme. Hrvatska etnička zajednica s jedne je strane obuhvaćala seljaštvo i pučke seljačke slojeve koji su osjećali svoju hrvatsku etničku, ali politički neoperacionaliziranu pripadnost. Na drugoj strani bile su društvene elite (poput hrvatskog plemstva) koje su se zatvarale u vlastiti socijalni krug. U društvenim elitama razvila se pripadnost staleškom „hrvatskom narodu“ te osjećaj pokrajinskog partikularizma.⁸ Diljem Europe oblikovanje nacija teklo je na različite načine. Kao što je već navedeno u radu novo građanstvo suprotstavljalo se starom režimu (*ancien regime*). S vremenom se sve više oblikovao politički nacionalizam. Postojala su dva tipa oblikovanja nacije :“ „od države k naciji” i „od nacije k državi”. U državama srednje Europe proces oblikovanja nacije tekao je drugačije. Tu su nacionalni pokreti naglasak stavljali na izgradnju jezično-kulturnog identiteta, a kasnije na stvaranje zajedničke, nacionalne države.⁹ Tako se razvio fenomen *etonacionalizma* kojemu je proces oblikovanja modernih nacija tekao pravcem „od nacije k državi“.¹⁰ Nikša Stančić piše kako treba razlikovati fenomene Hrvatski narodni preporod i Ilirski pokret. *Hrvatski narodni preporod jest početna etapa u procesu oblikovanja moderne hrvatske nacije u sklopu oblikovanja modernoga građanskoga društva, dok je Ilirski pokret pojavni vid tog procesa, organizirani oblik djelovanja pojedinaca i skupina s ciljem promicanja i unaprjeđivanja tog procesa.*¹¹

Osim problema sa ujedinjenjem hrvatskih zemalja, veliki problem je bio i sve veći mađarski hegemonizam. Godine 1790. kada je Hrvatski sabor predao dio svojih političkih i financijskih poslova Ugarskom saboru Mađari su odmah zahtijevali da se mađarski jezik uvede u Banskoj Hrvatskoj kao službeni jezik. Mađarski jezik uveden je kao neobavezan predmet u škole, a latinskim jezikom Hrvati su se „obranili“ od uvođenja mađarskog jezika u politički i javni diskurs. Mađarska politika prema Hrvatskoj i pokušaji mađarizacije izazvali su otpor mladog hrvatskog naraštaja iz slojeva građanstva. Ideologije preporodnih pokreta kod drugih

⁸ Ibid, 7.

⁹ Ibid, 6.

¹⁰ Ibid, 8.

¹¹ Ibid, 8.

slavenskih naroda u Habsburškoj Monarhiji potakla je mlade hrvatske preporoditelje koje je predvodio Ljudevit Gaj na promjene.¹² Na saboru u Požunu 1830. godine Mađari su isticali da su hrvatske zemlje podređene Ugarskoj, te je zbog toga pravnik Josip Kušević objavio knjigu *Iura municipalia*, odnosno *Municipalna prava*. U knjižici je dokazano kako je Hrvatska oduvijek imala svoj poseban državno pravni subjektivitet. U obranu hrvatskog jezika tada je stao Ljudevit Gaj koji je objavio knjižicu *Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisanja* u kojoj je predložio reformu hrvatskog pravopisa, te započeo inicijativu prema standardiziranju hrvatskog književnog jezika.¹³

Godine 1832. Janko Drašković objavio je knjižicu *Disertacija* koja se smatra prvim hrvatskim političkim i gospodarskim programom. Drašković je u *Disertaciji* zahtijevao ravnopravno uređenje državno pravnih odnosa s Ugarskom, uvođenje posebne vlade za Hrvatsku te sjedinjenje svih hrvatskih zemalja. Uz to je predložio stvaranje „Velike Ilirije“, teritorijalne zajednice koja bi obuhvatila slovenske zemlje te Bosnu, a bila bi i dalje u sastavu Habsburške Monarhije. Drašković je bio prvi koji je iznio prijedlog o tome kako treba izgledati jedinstveni hrvatski standardni jezik zasnovan na načelima koja su u procesu njegove standardizacije bila i prihvaćena.¹⁴

Ipak, početkom hrvatskog narodnog preporoda smatra se 1835. godina kada je Ljudevit Gaj objavio *Novine Horvatzke* sa književnim prilogom *Danica Horvatzka, Slavonska i Dalmatinska*. Novine su u početku izlazile na kajkavskom narječju, a sljedeće godine na štokavskom. Novine od 1836. mijenjaju naziv u *Novine Ilirske* s prilogom *Danica Ilirska*. Tako su preporoditelji željeli pokazati kako južne Slavene smatraju jednom etničkom zajednicom, ali su isticali i da potonja nije jedinstvena cjelina.¹⁵

Nositelji narodnog preporoda veliku pažnju posvećivali su razvitku književnosti i širenju kulture. Radi objavlivanja knjiga i časopisa osnovana je Matica Ilirska (1842.), ali i brojne druge institucije: Narodni muzej, Narodni dom, Hrvatski glazbeni zavod... Antun Mihanović napisao je pjesmu *Horvatska domovina*, Vatroslav Lisinski skladao je prvu hrvatsku operu *Ljubav i zloba*, izvedena je i prva hrvatska dama *Juran i Sofija* Ivana Kukuljevića Sakcinskog...¹⁶

¹² Ibid, 9.

¹³ Ibid, 10.

¹⁴ Šicel Miroslav (1997.), *Programski spisi Hrvatskog narodnog preporoda*, Matica Hrvatska, Zagreb, 60.

¹⁵ Stančić (2008.), 12.

¹⁶ Ibid, 13.

Početak 19. stoljeća u Hrvatskoj nisu postojale političke stranke već političke grupacije koje su se bavile pojedinačnim političkim pitanjima. Tako je 1842. osnovana *Horvatsko-vugerska stranka* koja se zalagala za preuzimanje županija i Sabora u mađarske ruke, a kao reakcija na nju osnovana je *Ilirska stranka* koja je težila ujedinjenju hrvatskih zemalja s banom na čelu i radili su na tome da hrvatski jezik postane službeni jezik u Hrvatskoj.¹⁷ Između tih dviju stranaka izbio je žestoka borba te je 1843. godine car zabranio ilirsko ime, ali je odobrio kulturni rad preporoditelja. *Ilirska stranka* promijenila je naziv u *Narodna Stranka*, a novine su opet promijenjene u *Novine Horvatske, Slavonske i Dalmatinske*. Zabrana ilirskog imena bila je težak udarac za hrvatske preporoditelje, a najviše za Ljudevita Gaja koji je od tada igrao sporednu ulogu u daljem hrvatskom političkom životu.¹⁸ Na hrvatskom saboru 2. svibnja 1843. godine Ivan Kukuljević Sakcinski održao je prvi zastupnički govor na hrvatskom jeziku, zagovarajući da se hrvatski jezik uvede kao „diplomatički“ u Hrvatskoj i Slavoniji, odnosno kao saborni, uredovni i nastavni umjesto „mrtvog latinskog jezika“. Govor je plemstvo podržalo s velikim zanosom, ali su staleži o Kukuljevićevu prijedlogu ipak izjavili da je preuranjen.¹⁹

Hrvatski narodni preporod doživljava svoj vrhunac između 1845. do 1847. godine. Tada je u potpunosti prihvaćen program narodnog preporoda. Osnovano je Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu. Procvao je kulturni život Hrvatske i nastala su najpoznatija književna djela. Na zasjedanju hrvatskog Sabora u Zagrebu 18. listopada 1847. godine donijet je prijedlog saborskog odbora da se hrvatski jezik uvede kao službeni. Obnovljen je i raniji zaključak (iz 1845.) o stvaranju samostalne hrvatske nadbiskupije u Zagrebu, o sjedinjavanju Dalmacije i Rijeke s Hrvatskom te je sastavljena uputa za požunske poslanike koja nalaže kako se trebaju braniti hrvatska prava kao i pripadnost Slavonije i Primorja Hrvatskoj. Sabor iz 1847. bio je posljednji hrvatski staleški sabor.²⁰

¹⁷ Ibid, 15.

¹⁸ Šišić (2004.), 426.

¹⁹ Ibid, 427.

²⁰ Ibid, 431.

3.2. OTPOR UGARSKOM HEGEMONIZMU

Pokrenuta revolucionarnim zbivanjima u Beču i Pešti, Narodna stranka sazvala je veliku Narodnu skupštinu u Zagrebu 25. ožujka 1848. godine. Narodna skupština izabrala je Josipa Jelačića za bana i prihvatila *Zahtijevanja naroda*, moderan i demokratski politički program. Neke od točaka *Zahtijevanja naroda* jesu: sjedinjenje hrvatskih zemalja, vlada treba biti nezavisna od ugarske vlade, stalni zastupnički sabor i jednako izborna pravo, financijska neovisnost od Ugarske, uvođenje hrvatskog kao službenog jezika, sloboda tiska, vjere i govora, ukidanje kmetstva, osnivanje narodne vojske itd..²¹ Zbog takvih odluka napetosti Ugarske i Hrvatske još su više porasle što je kulminiralo ratom. Mađari su osim želje za odcijepljenjem od Beča željeli stvoriti nacionalnu državu Mađara i mađarizirati sve nemađarske narode u zemljama krune sv. Stjepana te proširiti teritorij sve do Jadranskog mora. Međimurje je pripojeno Hrvatskoj, a Josip Jelačić postao je guverner Rijeke i Dalmacije te je time većina hrvatskih zemalja bila ujedinjena pod vlašću Josipa Jelačića. Zastupnici iz Dalmacije trebali su sa hrvatsko-slavonskim saborom raspraviti o uvjetima sjedinjenja sa ostatkom Hrvatske te rezultat toga objaviti caru.²² U ožujku 1849. godine Car Franjo Josip I. donio je Oktroirani ustav. Franjo Josip ukinuo je se sve što je Hrvatski sabor postigao 1848. (ukida se sloboda tiska, zabranjuje svaki politički život, organizira oružništvo i policijski nadzor).²³ Oktroiranim Ustavom ukinuto je Hrvatsko bansko vijeće, a Hrvatskom se upravljalo iz Beča. Bečki dvor ostavio je Jelačiću banski naslov, ali bez ikakvih ovlasti. U Hrvatskoj u to vrijeme vrlo često se mogla čuti rečenica: „Što su Mađari dobili za kaznu, Hrvati su dobili za nagradu.“ Monarhija je ovim Ustavom postala centralistička Monarhija sa njemačkom prevlašću. Prema tom Ustavu hrvatske zemlje i dalje su ostale razjedinjene.²⁴

Ustav je ukinut krajem 1851. godine kada je car uveo neoaposlutizam ili Bachov apsolutizam po ministru unutarnjih poslova Aleksandru Bachu koji je najzaslužniji za njegovo provođenje. Hrvate je tada umjesto mađarizacije uhvatila velika germanizacija, uvedena je cenzura novina i tiska, a i zabranjeno je isticanje hrvatske zastave i grba.²⁵

²¹ Macan Trpimir (2004.), *Hrvatska povijest*, drugo prošireno izdanje, Matica Hrvatska, Zagreb, 144.

²² Šišić (2004.), 442.

²³ Strižić Ivan (2001.), *Pero ili mač: Hrvatski politički esej: od provale Turaka do raspada Austro-Ugarske Monarhije*, DoNeHa, Zagreb, 258.

²⁴ Ibid, 258.

²⁵ Ibid, 259.

Novi ban u Hrvatskoj postao je Josip Šokčević koji je oživio kulturni i politički život Hrvatske, te uveo hrvatski jezik u urede. Godine 1860. donijeta je Listopadska diploma prema kojoj se vratilo ustavno stanje u državi, a predviđeno je i da sve krunovine dobiju svoje sabore. Car je tada odobrio osnivanje Hrvatske dvorske kancelarije u Beču. Nadbiskup Strossmayer je tražio da se hrvatski jezik vrati u škole i urede, te isticao da se Dalmacija mora sjediniti s Hrvatskom. Strossmayer je to dokazivao povijesnim podacima da je Dalmacija dio „kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“, a sjedinjenju se protivila samo talijanska inteligencija. Tim govorom biskup Strossmayer udario je temelje Narodnoj stranci u Dalmaciji, a conte Borelli smatrao se za začetnika autonomaške talijanske stranke.²⁶

Ipak, u veljači 1861. donijet je patent kojim je određeno da će u Beču i dalje ostati centralna vlada i centralni parlament (Carevinsko vijeće) za čitavu Monarhiju. Car je trebao imenovati predsjednike i potpredsjednike obaju kuća od njihovih članova, a samo će ona zakonska osnova koju prihvate obje kuće dobiti sankciju. Za Dalmaciju izdani zemaljski red (*Landesordnung*) nije vrijedio jer još nisu bile izrečene konačne odluke o državnopravnom odnosu kraljevine Dalmacije prema kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji.²⁷ Iako su Mađari ponovno Hrvatskoj oduzeli Međimurje bečki centralizam doveo je do zbližavanja hrvatskih i mađarskih političara, a Srijem je postao dio Slavonije.²⁸

U takvim okolnostima sazvan je Hrvatski sabor 1861. godine čiji je glavni zadatak bio odrediti odnos Hrvatske prema Ugarskoj i Austriji.²⁹ Zastupnici u Saboru imali su tri različita stajališta te su osnovane tri nove stranke. Unionisti predvođeni barunom Levinom Rauchom zalagali su se za bezuvjetno ujedinjenje Hrvatske sa Ugarskom. Narodnjaci koji su bili predvođeni Josipom Jurjem Strossmayerom i Franjom Račkim osnovali su *Narodnu stranku*. Oni su smatrali da Hrvatska treba ući u uniju s Ugarskom u uvjetima koji bi se Hrvatskoj priznao ravnopravan status te osigurala samostalnost u nekim poslovima. Eugen Kvaternik i Ante Starčević zalagali su se za to da Hrvatska bude samostalna država, te da s Austrijom i Ugarskom bude povezana samo osobom vladara. Utemeljili su *Stranku prava* koja je branila državno i povijesno pravo Hrvatske.³⁰ Što se tiče sjedinjenja s Dalmacijom car je naložio

²⁶ Šišić (2004.), 449.

²⁷ Ibid, 453.

²⁸ Stržić (2001.) 230.

²⁹ Čepulo Dalibor (2002.), „Zakonodavna djelatnost Hrvatskog sabora 1861.-autonomija, modernizacija i municipalne institucije“, *Pravni vjesnik*, 18, 1-2, 144.

³⁰ Macan (1999.), 231.

hrvatskom i dalmatinskom saboru da izaberu svoje izaslanike koji će raspravljati o pitanju sjedinjenja.³¹

Godine 1867. sklopljena je Austro-ugarska nagodba i stvorena dvojna Monarhija. Prema Nagodbi, Monarhija je podijeljena na zemlje krune sv. Stjepana i Carevinu Austriju. Nakon sklapanja Nagodbe Hrvatski sabor bio je primoran na pregovore s Ugarskom. Ban Josip Šokčević sklopio je s Ugarskom Hrvatsko-ugarsku nagodbu u rujnu 1868. godine i njome se Hrvatska našla u politički i gospodarskoj ovisnosti o Ugarskoj. Hrvatska je postala potpuno autonomna u zakonodavstvu i upravi te u svim unutarnjim poslovima poput bogoštovlja, nastave i pravosuđa. Svi ostali poslovi bili su zajednički, a trebala su ih voditi zajednička ministarstva financija, poljodjelstva, trgovine i narodne obrane.³² Na čelu je bila Zemaljska vlada, a hrvatski jezik je bio priznat u uredima te su se s njime mogli služiti hrvatski zastupnici na zajedničkom saboru u Pešti. Obranom, financijama i zajedničkim poslovima upravljali su Mađari. Ban je bio podvrgnut ugarskom ministru, na čiji je prijedlog trebao biti imenovan. Ukinuta je dvorska kancelarija u Beču, a veći dio hrvatskih prihoda išao je u ugarsku blagajnu. Iako je Ugarska nagodba bila obećala da će podupirati sjedinjenje Hrvatske, nije joj priznala pravo na Rijeku koja je kao *corpus separatum* ostala pod upravom ugarske vlade.³³

Godine 1873. za bana u Hrvatskoj imenovan je prvi hrvatski „ban pučanin“ Ivan Mažuranić. Mažuranić je provodio reforme po uzoru na zapadnoeuropske zemlje, a najznačajnije reforme provedene su u školstvu. Uvedeno je obvezno četverogodišnje osnovno školovanje, a nadzor nad školama preuzela je država čime je školstvo odvojeno od Crkve. Otvoreno je Sveučilište u Zagrebu sa tri fakulteta: Pravnim, Filozofskim i Teološkim. Mažuranić je unaprijedio hrvatsku obrazovnu i kulturnu scenu pa je tako zalaganjem i ostalih značajnih osoba iz hrvatskog javnog života utemeljena i „Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti“.³⁴ Ugarska je i dalje vršila žestoku mađarizaciju, dok političke prilike nisu sazrele za ujedinjenje hrvatskih zemalja zbog čega je ban Ivan Mažuranić dao ostavku 1880. godine. Vojna Krajina sjedinjena je s Banskom Hrvatskom 1881. godine, a upravu nad Krajinom preuzeli su ban Ladislav Pejačević i Sabor.³⁵

³¹ Šišić (2004.), 453.

³² Šišić (2004.), 467.

³³ Macan (2004.), 174.

³⁴ Čepulo, Dalibor (2001.). *Izgradnja hrvatske moderne uprave i javnih službi 1874. – 1876.* Hrvatska i komparativna javna uprava : časopis za teoriju i praksu javne uprave, Vol. 3 No. 1, 60

³⁵ Macan (1999.), 238.

Za vrijeme banovanja Ladislava Pejačevića postavljeni su grbovi na mađarskom i hrvatskom jeziku zbog čega su izbijali česti neredi u Hrvatskoj. Ostavkom bana Ladislava Pejačevića Starčevićeva Stranka prava sve se više širila.³⁶ Najveća mađarizacija ipak je provedena za vrijeme bana Khuena Hedervarya što je bio povod za otpor hrvatskog naroda u borbi protiv mađarizacije.³⁷ Godine 1895. hrvatski studenti predvođeni Stjepanom Radićem zapalili su mađarsku zastavu, Khuen Hedervary smijenjen je 1903. godine čime je dovršena prisilna mađarizacija u Hrvatskoj.³⁸

³⁶ Šišić (2004.), 476.

³⁷ Macan (1999.), 238.

³⁸ Šišić (2004.), 478.

4. POLITIČKE PRILIKE U DALMACIJI TIJEKOM 19. STOLJEĆA

Napoleon Bonaparte ukinuo je Mletačku Republiku 1797. godine mirom u Campoformiju, a Austriji je u ime odštete ustupio posjede Mletačke Republike na istočnoj obali Jadrana te je time ukinuta višestoljetna mletačka vlast u Istri i Dalmaciji. U početku je odluka o ukidanju mletačke vlasti u Istri i Dalmaciji dočekana sa oduševljenjem te su Hrvati željeli da se Istra i Dalmacija što prije sjedine s Hrvatskom. General Mate Rukavina je 1797. godine u Dalmaciju došao u pratnji 7000 krajišnika te su porasle nade o sjedinjenju, međutim Mate Rukavina dobio je samo Vojnu upravu u Dalmaciji.³⁹ Dalmacija je u 19. stoljeću bila jedna od gospodarski najslabije razvijenih pokrajina Carstva. Službeni jezik u Dalmaciji bio je talijanski jezik. Talijanski politički i kulturni koncept bio je većinski prisutan među gradskim stanovništvom – talijanskom etničkom manjinom i talijanašima (Hrvati, Slaveni i Dalmatinci koji su bili pod talijanskim utjecajem), dok je većinski hrvatski etnički korpus prisutan u ruralnim prostorima Dalmacije tek trebalo politički angažirati i pridobiti ga za hrvatski politički program. Tek rijetki Dalmatinci bili su trgovci ili brodovlasnici. Prometna povezanost s ostatkom Hrvatske bila je veoma slaba, te je ponovno počela jačati svijest o potrebi ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom.

Nakon poraza Francuza kod Leipziga 1813. godine austrijska je vojska ušla u ilirske pokrajine te su tada hrvatska područja južno od Save uključena u austrijsku Kraljevinu Iliriju čije je središte bilo u Ljubljani. Ostala hrvatska područja Austrija je organizirala u dvije pokrajine – Istru i Dalmaciju. Ta su područja bila izravno podvrgnuta Beču stoga je njihov gospodarski razvitak bio zanemaren. U ta su područja često dolazili strani činovnici, najviše Talijani, pa je nastava u školama većinom bila na talijanskom jeziku.⁴⁰ Tako je započelo drugo vladanje austrijske uprave nad Dalmacijom koja se od 1817. godine nazivala Kraljevina Dalmacija.⁴¹ Što se tiče organizacije, ista je bila organizirana slično kao i druge pokrajine u državi. Na čelu uprave nalazio se Namjesnik (*Statthalter*) koji je sve do 1902. obnašao vojnu i civilnu vlast. Uz namjesnika, postojala je i Zemaljska vlada (*Landesgubernium*) koja se od 1852. naziva Namjesništvo (*Luogotenza*). Namjesnik i Namjesništvo bili su izravno podvrgnuti vlasti u Beču. Cijelo se područje dijelilo na četiri okruga sa sjedištima u Zadru, Splitu,

³⁹ Lakuš Jelena (2012.), *Dalmacija i Austrijsko Carstvo prve polovine 19. stoljeća, pisana riječ u službi stvaranja poslušnih i lojalnih građana*, Historical contributions = Historische Beiträge, Vol. 31 No. 43, 237

⁴⁰ Šišić (2004.), 408.

⁴¹ Ivković Frane (1991.), „Organizacija uprave u Dalmaciji za vrijeme druge austrijske vladavine (1814.-1918.)“, Arhivski vjesnik, Historijski arhiv Zadar, 32.

Dubrovniku i Kotoru.⁴² Apsolutističku vlast tada je provodio kancelar Metternich koji je onemogućavao sjedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom. Hrvatsko – ugarska nagodba donijeta je 1868. godine, a autonomaška se vlada nakon donošenja nagodbe još više borila da ne dođe do sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom.⁴³

Nakon ukidanja neopasolutizma u Zadru se 1861. godine sastao Dalmatinski sabor koji je trebao odlučiti o odnosu Dalmacije prema Ugarskoj i Hrvatskoj. U Sabor je nastojanjem ministra Schmerlinga i namjesnika Mamule ušlo od 43 zastupnika 31 Talijan i 12 Hrvata i Srba. Talijanska većina odbacila je prijedlog da se izaberu izaslanici za hrvatski sabor u Zagrebu, a izaberala petoricu zastupnika u bečko Državno vijeće. Na to su dalmatinski Hrvati i Srbi poslali posebnu deputaciju pod vodstvom grofa Nike Pucića u Beč caru u pitanju sjedinjenja s Hrvatskom, ali sve se „razbilo“ zbog otpora centralističkog ministra Schmerlinga.⁴⁴

Iz antagonizma, odnosno borbe hrvatstva i talijanaštva te naroda i činovništva „roditi“ će se narodni preporod u Dalmaciji. Grga Novak pretpostavlja da je jedan od glavnih razloga „kašnjenja“ Narodnog preporoda u Dalmaciji taj što je Dalmacija više stoljeća bila odvojena od ostatka zemlje.⁴⁵ Sami preporod najpoznatiji je po političkoj i kulturnoj borbi narodnjaka i autonomaša. Autonomaši (tolomaši) bili su predstavnici talijanske nacionalne manjine te su vršili talijanizaciju na prostoru Dalmacije. Kasnije su podupirali teoriju o posebnoj dalmatinskoj naciji, talijansko – slavenskoj, umjesto hrvatske i srpske.⁴⁶ Svoju su politiku temeljili na prijetnjama i oslanjanja uz činovnički aparat što će pratiti i trogirski autonomaški političar Antonio Fanfogna. Uz autonomaše su bili guverner, Lazar Mamula, gradovi Zadar i Split, te bečki dvor koji se bojavao sjedinjenja Dalmacije s ostatkom Hrvatske radi jačanja Ugarske. Sve do 60-ih godina 19. stoljeća autonomaši su „u rukama“ imali najvažnije općine, gradove i kotare. Antonio Bajamonti bio je na čelu splitske općine. Bajamonti je bio žestoki protivnik sjedinjenja koji je želio da prekid procesa ujedinjenja prenese i na druge općine. Uz njega su u početku stali sljedeći gradovi: Sinj, Imotski, Trogir, Omiš, Grohote, Bristavica, Bosoljina, Postire, Supetar, Korčula, Hvar, Vis, Komiža, Pučišće i Sućuraj.⁴⁷ Autonomaši su bili protiv prijedloga Narodne stranke da se provede ujedinjenje Dalmacije s Banskom

⁴² Ibid, 34.

⁴³ Ibid, 33.

⁴⁴ Šišić (2004.), 455.

⁴⁵ Novak Grga (1984.), .) „Narodni preporod u Dalmaciji.“ :Hrvatski narodni preporod u Splitu: u povodu stogodišnjice ponarođenja splitske općine 1882., presudne pobjede 76 narodnjaka nad autonomašima u Dalmaciji, ur. Duško Kečkemet. Logos, Split, 82.

⁴⁶ Macan Trpimir (1999.), 294.

⁴⁷ Novak (1984.), 79.

Hrvatskom. Vlada u Beču odlučila je kako se odluka o ujedinjenju može donijeti jedino uz prisustvo dalmatinskih predstavnika na Banskoj konferenciji u Zagrebu, no izaslanici koji su bili protiv ujedinjenja (imenovao ih je Mamula) nisu se pojavili.⁴⁸ U početku su autonomaši imali prevlast nad narodnjacima, a isto tako svoju kulturnu i jezičnu osobnost vezat će uz talijanski jezik i kulturu koja je stoljećima utjecala na oblikovanje dalmatinske kulture, obrazovanje i jezik. Novi Zemaljski red za Kraljevinu Dalmaciju i Izborni red za zemaljski sabor Kraljevine Dalmacije donijet je 12. veljače 1861. godine čime je započela žestoka borba narodnjaka i autonomaša za prevlast u Dalmatinskom Saboru i općinama diljem Dalmacije. Izborni red osiguravao je prevagu autonomaških kandidata u Dalmatinskom Saboru.⁴⁹

Iako je bečka vlada ovim izbornim zakonikom favorizirala autonomaše ni ne čudi da su autonomaši uspjeli dobiti većinu izbornih glasova. Autonomašima su se oštro suprotstavljali narodnjaci. Narodnjaci (aneksionisti) isprva su nastupali pod neutralnim slavenskim imenom, a glavna točka njihova programa bilo je sjedinjenje Dalmacije s Bansom Hrvatskom te uvođenje hrvatskog jezika u upravu i školstvo. Narodnjaci su dugo vodili bitku za Dalmaciju, a trudili su se potaknuti i nepismene seljake na borbu. Najpoznatiji vođe narodnjaka bili su don Mihovil Pavlinović i Miho Klaić koji su započeli borbu za uvođenje hrvatskog jezika u škole i javne ustanove, te borbu za kulturni i gospodarski napredak Dalmacije. Pavlinović je zaslužan za buđenje hrvatske nacionalne svijesti u Dalmaciji, a 1869. iznio je program *Hrvatska misao* u kojem je zagovarao pravo na hrvatsku samostalnost i cjelovitost, te se zalagao za sjedinjenje svih hrvatskih zemalja.⁵⁰ Pavlinović je prozreo i težnju Srbije da se proširi na teritorij drugih južnoslavenskih naroda i stvori veliku Srbiju. Isticao je da se Srbi i Hrvati razlikuju po svojoj povijesti, vjeri, kulturi i pismu te da Srbi u Dalmaciji mogu ostvariti svoja građanska prava jedino ako priznaju hrvatsku državnost.⁵¹

Narodnjaci su uvidjeli da većinu u Saboru mogu postići samo ako preuzmu vlast u pojedinim općinama, a to je značilo da moraju pridobiti dio gradskog stanovništva. Narodnjaci su pokrenili list *Il Nazionale* na talijanskom jeziku s prilogom *k Narodnom listu* na hrvatskom jeziku, kako bi probudili nacionalnu svijest Hrvata u gradovima. Od 1875. godine *Narodni list* izlazio je samo na hrvatskom jeziku. Program je iznosio izričit zahtjev za nacionalnu i političku slobodu u Dalmaciji, ali njen središnji dio zauzimaju dva najbitnija pitanja: sjedinjenje Dalmacije s Bansom Hrvatskom i Slavonijom te pitanje hrvatskoga jezika. Radi širenja

⁴⁸ Ibid, 80.

⁴⁹ Ibid, 80.

⁵⁰ Macan (1999.), 309.

⁵¹ Šišić (2004.), 486.

hrvatskog jezika u Dalmaciji narodnjaci su počeli osnivati čitaonice, a 1862. osnovana je i Matica Dalmatinska te je tada aktivnost narodnjaka počela davati rezultate.⁵² Urednik lista *Il Nazionale* bio je Natko Nodilo uz pomoć Nikole Tomassea koji je kasnije pomogao svojim talijanaškim zemljacima nakon čega je Narodna stranka napredovala sve bolje.⁵³ Hrvatski jezik počeo je ulaziti kao nastavni jezik u škole, a na izborima su narodnjaci uspjeli osvojiti mnoge općine. Tako su na izborima za Dalmatinski sabor 1870. postigli većinu.⁵⁴ Ipak, najveći uspjeh Narodne stranke bila je pobjeda na izborima u Splitu 1882. godine. Jedino je preostalo osvojiti zadarsku općinu. Godinu dana kasnije hrvatski jezik proglašen je službenim jezikom u Dalmaciji dok se u uredima i školama i dalje koristio talijanski jezik.⁵⁵ Unatoč svim uspjesima bečki dvor nije dozvoljavao sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, a jedan od razloga jest i sklapanje Austro-ugarske nagodbe Hrvatske su zemlje i dalje bile razdijeljene između Austrije i Ugarske, pa su Beč i Pešta bili protiv ujedinjenja hrvatskih zemalja.⁵⁶

Austrijska politika negativno se odrazila na Dalmaciju te je potakla proces iseljavanja u Sjedinjene Američke Države i ostale prekomorske zemlje. Kako se Dalmacija nalazila pod direktnom upravom Beča, Austrija nije pokazivala gotovo nikakve pažnje prema Dalmaciji niti u trgovačkom niti gospodarskom pogledu. Cijela austrijska trgovina prolazila je preko Trsta i Venecije. Trst je postao gospodarsko središte jadranske obale s ekstenzivnim vinogradarstvom, maslinarstvom, ribarstvom te stočarstvom.⁵⁷ Narodnjaci su kao razlog nerazvijenosti dalmatinske poljoprivrede vidjeli u nebrizi države. Dalmacija je regija sa malo obradive zemlje, a dalmatinski seljak zemlju je obrađivao stihijski, bez nekog većeg plana sadnje i ekonomske računice što bi mu pomoglo u daljnjem radu.⁵⁸

Krajem 19. stoljeća Austrija i Italija potpisale su niz sporazuma za zaštitu i promicanje svojih vinskih industrija. Vinskom klauzulom iz 1891. godine uništena je konkurentna sposobnost dalmatinskih vina na internom tržištu Austro-Ugarske. Ovom odredbom Italija je dobila velike trgovinske povlastice na teritoriju Monarhije što je uništilo dalmatinsko vinogradarstvo koje se nije moglo nositi s poplavom novih talijanskih sorta vina.⁵⁹ Kao veliki

⁵² Ibid, 458.

⁵³ Ibid, 486.

⁵⁴ Novak (1984.), 81.

⁵⁵ Ibid, 82.

⁵⁶ Šišić (2004.), 465.

⁵⁷ Banović Branimir (1987.), „Emigracijska politika Austro-Ugarske i iseljavanje iz Hrvatske u razdoblju 1867.-1914“, *Migracijske i etničke teme*, Vol. 3 No. 3-4, 315.

⁵⁸ Foretić Dinko (1969.) „O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u Drugoj polovini XIX. stoljeća do Prvog svjetskog rata“, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zagreb, 28.

⁵⁹ Ibid, 30.

problem tada se pojavila i filoksera koja se brzo proširila Dalmacijom te uništila velik dio lokalne proizvodnje vina. To je imalo značajan gospodarski utjecaj na Dalmaciju jer je vinogradarstvo bilo najvažnija grana kojom se bavilo više od 80 % stanovništva, a vinska industrija bila je glavni izvor prihoda za mnoge obitelji.⁶⁰ Uništavanje vinske industrije u Dalmaciji zbog filoksera dovelo je do velikog iseljavanja stanovništva iz Dalmacije upravo zbog ekonomskih razloga. Tako su i mnogi Trogirani emigrirali u prekomorske zemlje. Iseljavanje je osobito bilo značajno u ruralnim područjima trogirskoga zaleđa gdje su mnoge obitelji bile razdvojene jer su ljudi odlazili u potragu za boljim životom. Stanovništvo Dalmacije kao i trogirskog zaleđa značajno se smanjilo, a gospodarstvo se nikada nije u potpunosti oporavilo.

Osim vinogradarstva razvijeni su bili maslinarstvo i stočarstvo. Od stočarstva najzastupljenije je bilo ovčarstvo. Dalmacija je imala najviše ovaca u regiji, ali proizvodi nisu bili najbolje kvalitete.⁶¹ Maslinarstvom se bavilo stanovništvo i u zagori i na obali, ali su se u zlatnom dobu dalmatinskog vinogradarstva krčili stari nasadi maslina kako bi se zasadila vinova loza. Upravo su se vino i masline najčešće izvozili, a uvezile su se žitarice, brašno i ostali proizvodi mlinarske industrije. U trogirskom zaleđu maslina je bilo najviše u marinskom kraju što ću spomeniti u idućim poglavljima diplomskog rada.

⁶⁰ Banović (1987.), 316.

⁶¹ Foretić (1969.), 37.

5. POLITIČKE PRILIKE U TROGIRU U DRUGOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA

Druga polovica 19. stoljeća razdoblje je žestoke borbe između narodnjaka i autonomaša što se osjetilo i u Trogiru. Propagirale su se ideje narodnjaka te se radilo na buđenju nacionalne svijesti što je smetalo autonomašima, talijaniziranim povlaštenim slojevima i protivnicima ujedinjenja sa ostatkom Hrvatske.⁶² Trogirani će tako, kao i ostali Dalmatinci tražiti bolje uvjete u političkom i kulturnom smislu što će rezultirati nizom promjena u gospodarstvu, obrazovanju i kulturi te izgledu do tada zatvorenog i utvrđenog grada.

Društveni i politički odnosi na trogirskom teritoriju u 19. stoljeću svakako su bili opterećeni teškim nasljeđem iz prošlih vremena kada su trogirski zemljovlasnici vodili teške parnice sa svojim težacima. Razlika između te dvije klase najviše se vidjela u događajima koji su izbili u lipnju 1797. godine kada su mase seljaka iz Segeta i Kaštela opljačkali kuću Garagnin i kaznili smrću nekoliko trogirskih građana. Kao i u ostatku Hrvatske pad Napoleona dočekan je s oduševljenjem, ali su Napoleonov pad seljaci shvatili kao obračun sa svojim gospodarima zemljovlasnicima te kao povod ublažavanju kolonatskih odnosa, koje je, kao što je već rečeno u radu zadržala austrijska uprava. Monarhijska Austrija ostavila je Dalmaciju kao posebnu oblast koja je bila izolirana od Hrvatske.⁶³ Naime, nakon Bečkog kongresa 1815. godine Dalmacija je bila podijeljena na četiri okruga (Zadar, Split, Dubrovnik i Kotor), a Trogir je pripadao splitskom okrugu.⁶⁴ Svaka splitska općina pa tako i Trogir imala je načelnika.⁶⁵ Od ustanova u Trogiru tada je postojala samo općinska zgrada u kojoj je živio samo jedan umirovljeni časnik koji je nadzirao zgradu, biskupija, sud, lučka kapetanija, zdravstveni ured, mitnica te ured za sol, duhan i pečate.⁶⁶

Svi društveno- gospodarski i politički problemi Dalmacije, odražavali su se i u Trogiru. Težaci su svoja zemljišta zasadili maslinama i vinovim lozama, a ugovor s gospodarom trajao je 35-40 godina, skoro kao i tijekom same vinove loze. Postojao je zakup po tzv. livedu kada je

⁶² Obad Stijepo (1987.), „Trogir u narodnom preporodu“, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme 9-10*, Muzej grada Trogira, 760.

⁶³ Omašić Vjeko (1987.), „Prilog upoznavanju društvenih i političkih prilika u Trogiru u vrijeme borbe za narodni preporod“, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme 9-10*, Muzej grada Trogira, 852.

⁶⁴ Celio – Cega (2005.), *Svakidašnji život grada Trogira od sredine 18. do sredine 19. stoljeća*, Književni krug Split, 30.

⁶⁵ Ibid, 30.

⁶⁶ Ibid, 31.

težak davao određeni iznos novca ili uroda godišnje, a takav zakup najviše je primjenjivan na crkvenim i državnim posjedima.⁶⁷

Nakon smjene kancelara Matternicha 1848. godine te sukoba demonstranata i vojske u Beču, car Ferdinand donio je Ustav kojim je garantirao političke slobode i saziv parlamenta. Objava Ustava u Trogiru dogodila se 24. ožujka 1848. godine u prisustvu vlasti te bogatih građana i trgovaca. Građani su u pratnji glazbe tada obišli grad, ali rijetko tko je shvatio o čemu se radi, odnosno koji je smisao Ustava. Nekoliko dana kasnije izabrane su tri kompanije nacionalne garde s oficirima. Zapovjedništvo u trećoj kompaniji preuzeo je Antonio Fanfogna kao i zapovjedništvo nad cijelom nacionalnom gardom.⁶⁸

U Trogiru su pedesetih godina sklopljene formalne političke grupacije koje su bili politički protivnici. Prvi su bili tzv. umjereni na čelu sa tadašnjim načelnikom grada Josipom Nutriziom. Tu su još bili i općinski predsjednik Andrija Andrić, kapetan Vicko Ivančići njihovi pristaše. Drugu skupinu činili su bogati građani i trgovci, a vodili su je Ivan Vuković, Vicko Madirazza, Mate Nutrizio, Ante Mavretić i Fridrih Puović. Oni su u rukama držali cijelu nacionalnu gardu.⁶⁹

Kada su se održali sljedeći izbori za trogirskog načelnika, u listopadu 1848. u Trogiru su se pojavili podrugljivi letci protiv dotadašnjeg načelnika Nutrizia. Za novog načelnika izabran je Ante Burić, a Fanfogne su mu priredili veliku svečanost u čast. Tada je i izbila velika pobuna seljaka zbog velikog broja livela.⁷⁰

Obitelj Garagnin bila je najmoćnija obitelj u Trogiru. Tijekom 18. stoljeća se bogatila isključivo trgovinom koja je bila glavni izvor prihoda, a u 19. stoljeću bogatili su se rudama željeza i kovačnicom.⁷¹ Bili su i najveći zakupnici trogirske zemlje koje su davali u subkolonat sa svojim težacima s kojima su dijelili dohodak nakon davanja dijela prihoda državnom eraru.⁷² Oni su neprestano širili svoj posjed u zapadnom dijelu Kaštelanskog polja i po ostalom trogirskom teritoriju.⁷³ Iz obitelji Garagnin ističe se Ivan Luka Garagnin koji je svojim radom i pisanom riječju pokušao osuvremeniti životnu sredinu. Zalagao se za bolje životne uvjete i položaj dalmatinskih težaka. Borio se i za bolje kulturne prilike grada, a najviše se zalagao za

⁶⁷ Omašić (1989.), 855.

⁶⁸ Ibid, 857.

⁶⁹ Ibid, 857.

⁷⁰ Ibid, 859.

⁷¹ Celio-Cega (2005.), 38.

⁷² Omašić (1989.), 856.

⁷³ Ibid, 857.

obnovu stare kazališne zgrade koja je sagrađena njegovim financijskim sredstvima. Bio je i prvi konzervator, a radio je na iskopavanju Salone. Najviše je pisao o poljodjelstvu i pčelarstvu. Najpoznatije djelo mu je *Riflessioni economico-politiche sopra la Dalmazia* u kojem piše o načinu obrade zemljišta i života u zagorskom i primorskom djelu Dalmacije. Njegovi rukopisi danas se čuvaju u Državnom arhivu u Splitu.⁷⁴

Dominik Garagnin umro je 1848. godine, a prije svoje smrti radio je na tome da načelnik Trogira postane Josip Nutrizio. Katarina Garagnin se 1840. godine udaje za Antuna Fanfognu koji je bio potomak zadarske plemićke obitelji. Antun se ženidbenom vezom preselio u Trogir te mu obitelj počinje nositi naziv Garagnin Fanfogna.⁷⁵ Antun je bio, s prekidima, načelnik grada Trogira (1858-64), ali kako se njegov punac Dominik zalagao za načelnika Josipa Nutrizia, Antun se udaljio od njega. Nakon smrti Dominika Garagnina, pristaše Antuna Fanfogne počeli su prijetiti njegovim protivnicima, a najgori incident dogodio se tokom rujna 1848. za vrijeme sprovoda Jure Katalinića jer Andrija Andrić nije Antunu Fanfogni dao počasno mjesto na sprovodu. Fanfognu je to teško povrijedilo, te su nakon sprovoda Fanfognini pristaše napali Andriju Andrijića. Nakon tog nemilog događaja, Fanfognin utjecaj sve je više rastao te je on dao progoniti svoje protivnike.⁷⁶

Omašić opisuje Antuna Fanfognu kao bahatog i egoističnog načelnika. Fanfogna je svoje protivnike podrugljivo nazivao reformatorima. Brošuru „*Relazione del Conte Antonio Fanfogna sui due trienii di sua gestione come podesta di Trau*“ napisao je kada je nasilno smijenjen s vlasti 1864. godine. U toj brošuri opisao je svoju upravu i zaslugu u izgradnji Trogira.⁷⁷ U njegovu korist zemljoposjednici su trpili velike štete, a nije imao tko intervenirati jer je kapetanat u Splitu bio previše udaljen. Fanfogna se 1870. godine na zasjedanju Dalmatinskog sabora obratio zastupnicima da se dio splitskog okružnog kapetanata prebaci u Trogir. Također je i tražio da kapetanat poduzme oštre mjere protiv kaštelanskih težaka jer oni najviše ugrožavaju posjede trogirskih građana.⁷⁸

Antun Fanfogna Garagnin je na prvom zasjedanju Dalmatinskog sabora bio među vijećnicima koji su glasovali protiv sjedinjenja s Hrvatskom i isticao se svojim talijanaštvom. Franjo Josip I., prilikom svog posjeta Dalmaciji 1875. godine odlikovao ga je viteškim

⁷⁴ Celio-Cega (2005.), 39.

⁷⁵ Ibid, 41.

⁷⁶ Omašić (1989.), 858.

⁷⁷ Ibid, 859.

⁷⁸ Ibid, 860.

križem.⁷⁹ Posjetom cara Franje Josipa I., Trogir ostavlja dojam hrvatskoga grada iako je bio u rukama autonomaša, jer su već tada Trogir u Dalmatinskom saboru predstavljali narodnjački zastupnici u kuriji seoskih općina.⁸⁰ Fanfogna se 1876. odrekao svih novinskih članaka u kojima se dokazivalo hrvatsko podrijetlo njegove obitelji. Umro je 1867. kao nacionalno osviješten proaustrijski Talijan iz Dalmacije.⁸¹ Krajem 19. stoljeća obitelj Garagnin Fanfogna stagnira te se 1943. godine vraćaju u Italiju, svoju maticu domovinu.⁸²

Sedamdesete godine 19. stoljeća u Trogiru obilježile su svađe autonomaša i narodnjaka. Nadmetanja političkih opcija vodila su se u kulturnoj sferi, *Casinu* koji je osnovan 1805. gdje se sastaje i druži školovana gradska elita koja će se s vremenom politički razdvojiti. *Casino* je bio smješten do trga, u kući Ivanice Burić gdje je danas Muzej sakralne umjetnosti.⁸³ Pristaše narodnjaka često bi pjevale narodne pjesme, a bili bi napadnuti od Fanfogninih sljedbenika. U tučama između dvije stranke najviše su se isticala braća Vošilo i njihov otac, a Fanfogna bi često zvao žandarmeriju jer su, po njegovom iskazu, njegovi pristaše bili ugroženi od strane narodnjaka.⁸⁴

Najveći neredi između autonomaša i narodnjaka u Trogiru bili su 17. lipnja 1870. godine kada su jedni i drugi uputili službu kapetanatu u Splitu. Fanfogna je ponovno optužio Kaštelane i trogirске narodnjake, a tražio je i da se na dan izbora nikoga ne pusti u grad Trogir da Trogirani slobodno mogu glasati. Kao odgovor okružni kapetan poslao je četu od 90 vojnika sa svojim zapovjednicima, dok se trogirска općina morala pobirnuti za njihov smještaj i za hranu vojnicima.⁸⁵

Kao što je iz priloženog vidljivo u borbi za trogirску vlast nisu se birala sredstva što pogotovo vrijedi za Antuna Fanfognu koji je svim sredstvima štitio svoje političke i klasne interese.

⁷⁹ Celio-Cega (2005.), 42.

⁸⁰ Obad (1987.), 765.

⁸¹ Vrandečić Josip (2002.), *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, Dom i svijet, Zagreb, 14.

⁸² Ibid, 44.

⁸³ Babić Ivo (2016.), *Trogir-grad i spomenici*, Književni krug Split, 144.

⁸⁴ Omašić (1989.), 860.

⁸⁵ Ibid, 860.

5.1. HRVATSKI NARODNI PREPOROD U TROGIRU

Postbachovskim razdobljem relativnog liberalizma, proklamirano Listopadskom diplomom otvorio se širi manevarski prostor mladoj hrvatskoj građanskoj inteligenciji u Dalmaciji koji su bez ikakve podrške u zaostalim, neobrazovanim i gospodarski ovisnim masama gradskih težaka i zagorskih seljaka morali pripremiti narod za preporod.⁸⁶ Narodni preporod u Trogiru najveći odjek imao je kroz šezdesete, sedamdesete i osamdesete godine 19. stoljeća, a odražavao se kroz 3 faze: prva faza jest dominacija autonomaša, druga faza obuhvaća pobjedu Narodne stranke na izborima za Dalmatinski sabor 1870. godine i treća faza obuhvaća totalnu dominaciju Narodne stranke 1886. godine.⁸⁷

Tridesetih godina 19. stoljeća u Trogiru nije bilo deklariranih Iliraca. Isticali su se doktor Ivan Skakoc i umirovljeni austrijski major Ivan Katalinić koji su pripadali dalmatinskom predilirskom krugu kojeg su sačinjavali: Antun Kaznačić iz Dubrovnika, Dujam Srećko Karaman iz Splita i Nikola Jakšić iz Zadra. Skakoc je bio pisac hrvatske gramatike, zalagao se za učenje hrvatskoga jezika i smatrao je da dalmatinsko stanovništvo pripada slavenskoj narodnosti. Bio je veliki prijatelj Ivanu Luki Garagninu i prvi rektor kolegija sv. Lazara u Trogiru.⁸⁸ Ivan Katalinić napisao je *Povijest Dalmacije* na talijanskom jeziku, jer je tadašnja mlada dalmatinska inteligencija bolje poznavala talijanski jezik od hrvatskog koji je tek bio u formiranju.⁸⁹ Ivan Katalinić također je poput Skakoca bio svjestan slavenske narodnosti te je pokušao pokrenuti list za gospodarska i zemljišna pitanja, ali zbog malog broja pretplatnika list se nije pojavio. Godine 1844. pokretanjem *Zore dalmatinske* u Zadru, nekoliko brojeva stiglo je i u Trogir, a revolucionarne 1848. godine trogirski općina je, poput ostalih općina u Dalmaciji, primila poziv o borbi za sjedinjenje hrvatskih zemalja.⁹⁰

U prvom desetljeću preporodne borbe proces hrvatske nacionalne integracije pratio se i na nekoliko područja društvenog života. U prvoj fazi trogirskog preporoda (1860.-1870.) Ivanu Kataliniću i Ivanu Skakocu pridružuju se novi narodnjaci različitog socijalnog sastava, ali odlučni da se bore protiv tadašnje autonomaške vlasti u Trogiru na čijem je čelu bio Antun

⁸⁶ Grabovac Julije (1987.), „Narodna štionica u Trogiru i njezina uloga u narodnom preporodu grada i općine“, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme 9-10*, Muzej grada Trogira, 902.

⁸⁷ Obad (1987.), 761.

⁸⁸ Trogrlić Marko (2001.), „Dalmacija u pismima Ivana Skakoca“, *Grada i prilozima za povijest Dalmacije 17.*, Državni arhiv u Splitu, 353.

⁸⁹ Obad (1987.), 761.

⁹⁰ Ibid, 761.

Fanfogna. U rukama autonomaša bile su sve ustanove u gradu (Općina, Pošta, Porezni ured i dr.). Poslije kratkotrajnog zanosa 1861. dalmatinski i trogirski narodnjaci nisu predvidjeli da ne može doći do sjedinjenja zbog složenih austro-ugarskih i neriješenih hrvatsko-ugarskih odnosa, te su careva obećanja o rješavanju hrvatskog pitanja ostala neriješena. Tada je dalmatinskim i trogirskim narodnjacima preostalo jedino da se okrenu realnoj politici, odnosno buđenju nacionalne svijesti. U takvim uvjetima jedino je bilo moguće boriti se za ponarođivanje općine, a preko toga za uvođenje hrvatskog jezika kao službenog.⁹¹ Isto tako nakon prvih saborskih izbora u proljeće 1861. Trogir nije imao niti jednog narodnjačkog zastupnika u Dalmatinskom saboru. Trogirski autonomaši za razliku od narodnjaka bili su organiziraniji, brojniji i imućniji te su nastupali jedinstveno. Fanfogna je bio povezan sa Bajamontijem, gradonačelnikom Splita i predsjednikom Pokrajinskog suda u Zadru Luigijem Lapennom. Među narodnjacima isticali su se i doktor Josip Slade i Vjekoslav Moretti.⁹²

Trogirski narodnjaci pokušavali su se snalaziti jer su tada bili poprilično gospodarski nemoćni. Ipak, bili su u dobrim vezama sa don Mihovilom Pavlinovićem, Natkom Nodilom, Mihom Klaićem i Lovrom Montijem te dubrovačkim, kaštelanskim, šibenskim i zadarskim narodnjacima. Na izborima za trogirsku općinu 1864. godine ponovno je za načelnika izabran Antun Fanfogna jer su po gradu kružili listići na kojima je pisalo: „*Tko ne bude glasovao za Fanfognu, stići će ga smrt.*“⁹³ Mnogi su tada iz straha glasali za autonomaša Fanfognu. U međuvremenu je u kuriji vanjskih općina izbornog kotara Split-Trogir-Omiš izabran narodnjak Vjekoslav Moretti koji se odrekao zastupničkog mjesta u korist don Mihovila Pavlinovića.⁹⁴

Kako je uspjeh narodnjaka u Trogiru bio dosta slab stoga su narodnjaci u Trogiru odlučili osnovati Narodnu štionicu. Štionica je otvorena 1. svibnja 1867. godine na preporuku Mihovila Pavlinovića. Primarna uloga Štionice bila je čitalačka. Ipak, organi austrijske administracije i policije, te vodstvo autonomaške stranke nisu se dali obmanuti formalno kulturno-zabavnim karakterom tih narodnjačkih ustanova, pa je talijanski tisak razvio žestoko podbadaње u cilju da se protiv narodnjačkih ustanova angažira austrijski aparat sile. Osim čitalačke uloge, Štionica je služila za planiranje akcija u kojoj bi se dogovaralo o budućim političkim prilikama u gradu.⁹⁵ U duhu svoje nacionalne orijentacije, uprava Štionice donijela je odluku da se na zgradi Štionice stavi hrvatska trobojnica koju su izradile trogirске

⁹¹ Obad (1987.), 762.

⁹² Ibid, 762.

⁹³ Ibid, 763.

⁹⁴ Ibid, 763.

⁹⁵ Grabovac (1987.), 904.

patriotkinje. Štioničanka je za svog počasnog člana izabrala đakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera, a postavljeni hrvatski barjak označio je i prvu pobjedu narodnjaka u Trogiru.⁹⁶

Koncem šezdesetih događaji su išli u korist narodnjaka te se promijenilo stanje u Trogiru. Došlo je do kompromisa između narodnjaka i autonomaša, a donijete su i Austro-ugarska nagodba 1867. i Hrvatsko-ugarska nagodba 1868. nakon kojih je bečki dvor bio skloniji narodnjacima i s oprezom promatrao autonomaše u Dalmaciji.⁹⁷

Pobjedom Narodne stranke na izborima za Dalmatinski sabor 1870. godine dogodio se kvalitetan skok u preporodnom pokretu Dalmacije. Trogirski narodnjaci predvođeni Špirom Puovićem pridobili su niže slojeve građanstva u gradu i okolnim selima. Njih je trebalo osloboditi od ekonomske ovisnosti Antuna Fanfogne i drugih autonomaša. Zbog toga su 1871. Trogirani utemeljili banku po uzoru na splitsku pučku banku Vida Morpurga. Pučka banka trebala je pomagati malim obrtnicima i seljacima iz okolice da se izvuku iz autonomaške ovlasti. Utemeljena je glavnicom skupljenom od narodnjaka.⁹⁸

Pobjedom Narodne stranke u Dalmatinskom saboru započinje druga faza u preporodnom razdoblju grada Trogira. U povodu pobjede Narodne stranke pojavila se prvi puta hrvatska zastava na zgradi Štioničanke koju su izradile trogirke patriotkinje. U kuriji vanjskih općina pobijedila su dva narodnjaka, svećenik Ivan Danilo i posjednik Ivan Dešković. Na općinskim izborima sedamdesetih godina i dalje su pobjeđivali autonomaši i to lažnom propagandom ili nasilnim putem i prevarom.⁹⁹

Car Franjo Josip I. posjetio je Trogir 1875. godine. To je bila prilika da načelnik Antun Fanfogna pokaže talijansko obilježje grada. Fanfogna je u početku branio svim narodnjačkim ustanovama da sudjeluju u proslavi, a tek nakon upućivanja žalbi dopušteno im je sudjelovati u proslavi nacionalnim obilježjima (zastavama, narodnim nošnjama i pjesmama). Tada je Trogir, iako je općina bila u talijanskim rukama, ostavio dojam hrvatskoga grada. Iste godine su talijanaši osnovali glazbu pod nazivom *Banda comunale di musica* ili *Banda cittadina autonoma di Trau* sa svrhom da oslabi narodna glazba u Trogiru koju su osnovali narodnjaci. Isto tako osnovali su banku *Banca di San Giovanni Ursino* sa svrhom da se težaci više vežu uz autonomaše i da se pomognu lihvari u gradu.¹⁰⁰ Fanfogna je tu sam upisivao članove da bi

⁹⁶ Ibid, 905.

⁹⁷ Obad (1987.), 764.

⁹⁸ Ibid, 764.

⁹⁹ Ibid, 765.

¹⁰⁰ Ibid, 765.

mogao drugačije prikazati stanje banke i stavljao je veće kamate. Optuživao je Pučku banku da samo upisuje stanovništvo trogirske zagore i Kaštela jer su narodnjaci.¹⁰¹ S druge strane narodnjaci su se trudili uključiti narod u novoosnovana narodnjačka društva – Narodnu štionicu, Narodnu glazbu i Pučku banku, te im time dokazati da su Dalmatinci, koje su ime autonomaši prenamaglašavali, etnički isto što Hrvati u Slavoniji i Hrvatskoj i da životne potrebe traže sjedinjenje.¹⁰²

Krajem sedamdesetih godina Fanfogline pozicije slabe među okolnim selima, osobito u Segetu, Okrugu i donjim Kaštelima. U Segetu, koji je do tada bio autonomaško mjesto, zagospodarili su narodnjaci Nikola Lozovina i župnik Natko Nodilo. Do konca sedamdesetih godina 19. stoljeća trogirski i splitski općine bile su jedine autonomaške općine u kopnenom dijelu srednje Dalmacije. U trogirskoj općini, početkom osamdesetih godina, zavladao je potpuni kaos. Načelnik Fanfogna bio je u grču jer je 1882. splitska općina bila u rukama narodnjaka, pa se bojao da se isto ne dogodi trogirskoj.

Upravo je 1882., s prijelazom splitske općine u ruke narodnjaka, započela treća faza preporodnih zbivanja u Trogiru. Splitski su narodnjaci pod vodstvom dr. Gaje Bulata zauzeli splitsku općinu, a 9. listopada 1882. prvi puta u povijesti u splitskom gradskom vijeću održan je govor na hrvatskom jeziku.¹⁰³ Kao povod tome trogirski autonomaši su silom pokušavali održati vlast u njihovoj općini i uzvikivali bi: “*Živio kralj Umberto, Italija, autonomija i Antonio Bajamonti!*”¹⁰⁴ Narodnjaci su protestirali. Narodna glazba pod vodstvom Ante Puovića svirala je rodoljubne pjesme u Trogiru, a djevojke su plesale kolo. Narasla je hrvatska nacionalna svijest koja se očitovala u vijanju hrvatskih trobojnica na kućama, dućanima, u Štionici, povorkama, ali i u sve većoj mržnji prema Talijanima.¹⁰⁵ Osobito je bilo svečano prilikom proslave slavenskih prosvjetitelja Ćirila i Metoda 1881. godine koja je bila popraćena glagoljskom misom u crkvi sv. Dominika na trogirskoj Rivi.¹⁰⁶

U Dalmatinskom Saboru narodnjaci su i dalje imali svog zastupnika. U Trogiru su 1882. nakon smrti Josipa Kamberovića bili održani naknadni izbori na kojima je izabran Trogiranin, doktor Vicko Ivčević. Te godine trebali su se održati i općinski izbori, ali ih je administracija odgodila. Uoči izbora opće raspoloženje kod viših vlasti u Splitu i Zadru, a i

¹⁰¹ Slade-Šilović Mirko (1987.), „Trogirska zagora u narodnom preporodu“, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme 9-10*, Muzej grada Trogira, 785.

¹⁰² Obad (1987.), 765.

¹⁰³ Vrandečić (2002.), 219.

¹⁰⁴ Obad (1987.), 767.

¹⁰⁵ Ibid, 767.

¹⁰⁶ Ibid, 766.

Beču više je odgovaralo narodnjacima nego autonomašima.¹⁰⁷ Tada se i na zahtjev narodnjaka tražilo da se općinski zapisnici prevedu na hrvatski jezik za one vijećnike koji ne znaju talijanski jezik kao i da se obavijesti i pozivi građanima pišu na oba jezika.¹⁰⁸

Godine 1886. održali su se općinski izbori u Trogiru, koje su sa nestrpljenjem čekali narodnjaci koji su se nadali pobjedi jer je prevlast autonomaša opadala. Narodnjaci su pobijedili u gradu, a velik broj birača izašao je na izbore. Glavni organizator tih izbora bio je Špiro Puović koji je iste godine postao načelnik. Tada se oformilo i prvo narodnjačko općinsko vijeće koje je brojilo 33 člana (29 narodnjaka i 4 autonomaša).¹⁰⁹ Čestitke Špiru Puoviću uputili su: Zadar, Dubrovnik, Imotski, Skradin i Supetar, a posebna čestitka stigla je iz Splita gdje je tada načelnik bio Duje Rendić-Miočević, prvi hrvatski načelnik grada Splita nakon pobjede narodnjaka 1882. godine.¹¹⁰ Nakon pobjede Narodne stranke u Trogiru u autonomaškom listu *Il Delmata* pisalo je kako se nakon pobjede Hrvata zlostavljalo Talijane u Trogiru i da lokalni seljaci vjeruju u hrvatsku mitologiju u kojoj istaknuto mjesto imaju hrvatski srednjovjekovni kraljevi. Također novine su podsjećale kako je obitelj Fanfogna dala brojne naraštaje vojnika, intelektualaca, službenika i svećenika dok su Hrvati poput Klaića i Pavlinovića kopali zemlju i lovili srdele, Fanfogne su prolijevale krv za slobodu Dalmacije.¹¹¹

¹⁰⁷ Ibid, 766.

¹⁰⁸ Ibid, 767.

¹⁰⁹ Ibid, 767.

¹¹⁰ Ibid, 768.

¹¹¹ Vrandečić (2002.), 236.

5.2. POLITIČKE PRILIKE U TROGIRSKOJ OKOLICI U DRUGOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA

5.2.1. TROGIRSKA ZAGORA

Trogirska zagora je najsiromašniji i najzaostaliји dio Dalmatinske zagore, a položajem i društveno-političkim razvojem sastavni je dio trogirsko-kaštelanskog kraja. Proteže se brdovitim terenom preko prvih klanaca nedaleko od grada Trogira. Na istoku graniči sa kaštelanskim teritorijem, a na zapadu sa šibenskim.¹¹² Pod trogirsku okolicu spadaju mjesta: Seget Donji, Okrug Gornji i Donji te Marina i Vinišće na obali, a trogirsku zagoru obuhvaćaju mjesta: Ljubitovica, Prapatinica, Bristivica, Blizna, Mitlo, Rastovac, Vinovac i Seget Gornji.

Stanovnici trogirske zagore nazivali su se Vlajima. Iako su bili hrabri vojnici i marljivi seljaci, naziv „Vlaji“ poslužio je najviše za izrugivanje ljudi koji žive dalje od obale.¹¹³ Smatra se da su Vlaji/Vlasi naselili dio trogirske zagore krajem 15. i početkom 16. stoljeća. Naselili su se kao ostaci balkanskog življa koji govore jezikom sličnim današnjem rumunjskom, a po njima je dobilo naziv i brdo Vlaška iznad Trogira.¹¹⁴

U tom periodu se naziv Vlah (venecijanski naziv *Morlacco*) proširio na sve turske podanike i zadržao se za necivilizirano stanovništvo u trogirskoj zagori. Naziv „vlaji“ u Trogiru se zadržao i danas za sve ljude nedoličnog ponašanja i one koje nisu primorci.¹¹⁵ *Njihov jezik je „il lingua morlacca“, zagora je „morlacchia“, oni su „popolo morlacco“, sluganski neznalice, interesantni samo za svoja arhajska obilježja, folklor i običaje“.*¹¹⁶

Stanovništvo je bilo nepismeno, siromašno i bavilo se poljodjelstvom. Prilikom crkvenih blagdana dolazili bi u Trogir prodavati svoje proizvode na *Pazar* (najviše perad i suho meso) da bi za to mogli kupiti petrolej, žigice i druge potrepštine. Pazar je bio središte trgovine, mjesto na koje se donosila roba iz bliže i dalje okolice, a roba je nakon toga opet odlazila u nove sredine, miješajući tako materijalne kulture raznih sredina.¹¹⁷ Za to vrijeme u djelu Trogira koji se naziva *Travarica* zagorci bi igrali narodna kola i pjevali tradicionalne napjeve

¹¹² Slade-Šilović Mirko (1987.), 772.

¹¹³ Ibid, 777.

¹¹⁴ Ibid, 773.

¹¹⁵ Ibid, 777.

¹¹⁶ Ibid, 777.

¹¹⁷ Božić-Bužančić Danica (1987.), „Prilog poznavanju privatnog i društvenog života Trogira u drugoj polovici XIX. stoljeća“, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme 9-10*, Muzej grada Trogira, 867.

karakteristične po melodiji, naglašavajući „ojkanje“, a poneki bi nosili gusle. Dugo se sačuvao i ples „skoči-gori“ koji datira u 18. stoljeće.¹¹⁸ Za vrijeme poklada u selima je bio običaj da se improviziraju „mačkare“ i tom bi se prilikom jedni drugima šaljivo izrugivali i kritizirali. Prilikom svadbi pjevale bi se prigodnice umotvorine pučkih pjesnika, a narikače na sprovodima. Kraj mosta na Travarici imali su zgradu *Casa dei Morlacchi* gdje su se sklanjali od nevremena prilikom dolaska u grad.¹¹⁹

Što se tiče stambenog objekta, stanovništvo Zagore živjelo je u jednoj prostoriji bez poda, zajedno sa ovcama, a u spremištu bi bilo malo žita. Ljetina najsiromašnije obitelji nije bila veća od 30kg ječma.¹²⁰ *Zagorci jedu tridesetak gradskom čovjeku nepoznatih trava, ali isto tako nitko kao zagorska mladost ne zna onomatopejski izraziti zvukove u prirodi.*¹²¹

Proces nacionalne integracije u gradskom društvu trogirskoga općine tekao je brže u odnosu na trogirsku zagoru. Primaran razlog tome jesu socio-ekonomske razlike gradskog i seoskog stanovništva.¹²² Trogirskoga zagora bila je toliko zaostala, nacionalno neoprijedjeljena i klasno neprosvijećena. Stanovništvo je bilo ujedinjeno jedino u siromaštvu, a škole nije bilo niti u jednom od osam sela.¹²³ Zbog toga je sukob regionalizma i patriotskih ideja išao na štetu narodnjaka. Zagorci su uz gradski povlašteni sloj vezivali i svoje pristajanje za autonomaštvo jer su oni bili gospodari njihovih zemalja i jer u svojoj zaostalosti nisu odmah mogli uočiti interes hrvatske buržoazije i zajedničke borbe vezane uz Narodnu stranku.¹²⁴

Godina 1851. smatra se prijelomnom godinom za hrvatski narodni pokret na području Trogira i okolice jer se tada sa studija vraćaju mladi hrvatski intelektualci koji shvaćaju da bez pomoći najširih slojeva i zagore neće biti uspjeha. Mlade intelektualce na selima su prihvatili jedino župnici, poglavito Ivan Nodilo, segetski župnik, iako je Seget u to vrijeme bio „autonomaška kula“. Ivan Nodilo odlučio je biti punkt za vezu i prodor u zagorskom pojasu, a preko kaštelanskoga sindikata uspostavljena je veza s ostalim selima u zagori.¹²⁵

Na izborima za Dalmatinski sabor 1861. odlučivalo se o pitanju ujedinjenja Banske Hrvatske i Dalmacije. Tada je trogirskoga općina poslala izjavu u svoje ime i ime sindikata zagorske Bristovice te se tada prvi puta zagorski glas javlja u političkoj akciji, ali bez

¹¹⁸ Buble Nikola (2007.), *Više od glazbe*, Narodna glazba, Trogir, 15.

¹¹⁹ Slade-Šilović (1987.), 777.

¹²⁰ Ibid, 777.

¹²¹ Ibid, 777.

¹²² Obad (1987.), 769.

¹²³ Ibid, 767.

¹²⁴ Slade-Šilović (1987.), 780.

¹²⁵ Ibid, 781.

samostalnog stava. Osnivanje *Narodnog lista* 1862. djelo je i trogirskih narodnjaka jer je dio planova zasnovan u Segetu kod župnika Nodila, pa se time otvorila mogućnost osvjetljavanja i prezentiranja javnosti problema i trogirske zagore. Za pretplatnicima *Narodnog lista* prodiralo se u zagorska sela na čemu je najviše radio trogirski svećenik Marko Travirka. Stanovništvo zagore tada je odlazilo među franjevce koji su im na našem jeziku čitali evanđelja. Kako ih je vlast prisiljavala da narodu prenose službene autonomaške stavove, sve je teklo sporije nego u gradu.¹²⁶

Izbori za općinsko vijeće 1865. mogu se smatrati ključnim za prodor Narodne stranke u trogirsku zagoru. Tadašnji načelnik bio je Diego Paladino, simpatizer narodnjaka koji je nastojao odgoditi isticanje listina da omogući narodnjacima konsolidiranje redova u zagori gdje su bili najslabiji.¹²⁷ Na izborima 1870. trebalo je pridobiti ljude u zagori, koji bi i dalje zbog prevara Antonia Fanfogne glasali za autonomaše, a sam Fanfogna u tridesetogodišnjem vladanju nije napravio ništa za zagoru, čak im se često i rugao.¹²⁸ Kako je vođa trogirskih narodnjaka bio Špiro Puović postojala je nada da se u zagorcima probudi nacionalna svijest. Špiro Puović davao bi savjete zagorcima i često bi ih puštao u vlastiti dom. Narodnjaci su se oslanjali na zagoru jer su Okrug i Seget bili u autonomaškim rukama.¹²⁹ Osnivanje Pučke banke potaklo je seljake na oslobađanje od gradskih vlasti. Osnovni cilj Pučke banke koji je imao i političku pozadinu postignut je djelomično i tek je poneko seosko domaćinstvo sredstvima iz banke unaprijedilo nerazvijeno gospodarstvo, a da u samom gradu oživljava obrt.

U jeku 1872. godine dnevni listovi bili su puni natpisa o zabrinjavajućem stanju u trogirskom kraju. Ljudi su bili na rubu gladi, a potrebna im je bila i socijalna skrb. Za sprječavanje „umiranja od gladi“ u trogirskoj komuni tražilo se organiziranje javnih radova na izgradnji ceste Trogir-Drniš ili u pozajmici. Najgore je bilo u zagorskim selima: Rastovac, Vinovac i Blizna.

Iako je Narodna stranka, kako je već navedeno 1882. godine osvojila splitsku općinu, u Trogiru i u zagori nije se nazirao kraj autonomaškoj vlasti. Prvaci jedne i druge strane puno su vremena provodili u zagori, pogotovo u Prgometu koje je bilo glavno biralište. Godine 1886. narodnjaci su bili već osvojili trogirsku općinu, pa su sve nade bile usmjerene na zagoru.

¹²⁶ Ibid, 782.

¹²⁷ Ibid, 783.

¹²⁸ Obad (1987.), 767.

¹²⁹ Slade-Šilović (1987.), 784.

Narodnjaci su uspjeli u konačnici osvojiti i zagoru koji su sve to popratili plesom i glazbom. Na čelu općinskog vijeća bilo je 29 narodnjaka, a 4 su bila iz preporođene zagore.¹³⁰

Za vrijeme vladanja Narodne stranke trogirski zagora doživjela je procvat i na drugim područjima. Općinska uprava i organizacije unaprijedili su školstvo, zdravstvo i socijalnu skrb. Dobili su pomoć i na području poljoprivrede te su se stvorili bolji životni uvjeti. Drugi načelnik Narodne stranke, doktor Josip Slade spojio je trogirsku zagoru sa općinom Lećevica. Uz njegovu pomoć došlo je do besplatnog projektiranja i gradnje puteva prema Prgometu, Trolokvama i Sratoku prema Trogiru. Sladini tragovi vidjeli su se i u ostalim selima: u Prgometu je dao sagraditi novu župsku kuću, u Segetu Gornjem školu, popravljao je i gradio Crkve u gotovo svim zagorskim selima.¹³¹

¹³⁰ Ibid, 787.

¹³¹ Ibid, 789.

5.2.2. TROGIRSKO PRIMORJE

Seget Donji smjestio se zapadno od Trogira na isturenom dijelu kopna. Seget kao geografsku jedinicu najbolje opisuje Alberto Fortis u svom djelu „Put po Dalmaciji“: „*Poslije Bosiljine, idući uz more, dođe se do sela Segeta, okružena dobro obrađenim poljima koja se dižu prema planinama i u svako doba godine pružaju pomorcima ugodan prizor zbog mnoštva maslina što ih pokrivaju. Od toga sela do Trogira ide se ravnim putem koji se ne odvaja od mora*“.¹³² Godine 1564. trogirski knez Augustin Bembo dao je dozvolu pisaru gradske blagajne Jakovu Rotondu da sagradi kulu i pored nje utvrđeno selo radi lakše obrane od Turaka. Tada se u utvrđeno selo počinju spuštati i seljaci iz okolnih sela.

Za vrijeme druge austrijske uprave (1814.-1918.) Seget je pripadao splitskom okrugu, kotaru Trogir. Austrija je izrađujući katastre od Istre do Dalmacije izradila katastar i za područje Segeta. U katastru se spominje selo smješteno na moru te svi segetski zaseoci smješteni na moru i u zaleđu. Selo je u to vrijeme brojalo 899 stanovnika koje se uglavnom bavilo zemljoradnjom uzgajajući različite kulture, masline i vinovu lozu. Samo 12 osoba bavilo se ribarstvom posjedujući jedan leut i dvije gajete. U upisniku je kao zanimanje većinom navedeno poljoprivrednik (*agricoltore*) i težačica (*villica*) za žene, vjerojatno zato što im je ribarenje bilo dodatno zanimanje.¹³³

Župna crkva, današnja Gospe od Ružarija, bila je u dobrom stanju i imala je jednog župnika. Šezdesetih godina 19. stoljeća župnik je bio don Ivan Nodilo, brat Natka Nodila. Od mjesta trogirске okolice Antun Fanfogna jedino je vjerovao Segećanima jer su Segećani bili pristaše autonomaša.¹³⁴ Tek se nakon 1871. promijenilo raspoloženje Segećana, te okret Narodnoj stranci zahvaljujući župniku Nodilu.¹³⁵ O promjeni raspoloženja Segećana prema autonomašima svjedoče 2 pisma lokalnog gostioničara i remete Joze Špika koje je pisao Antunu Fanfogni. Špika je napisao da u trogirskoj općini autonomašku vlast priznaju svi osim Segeta u kojem gospodari Nikola Lozovina, prvi „puntar“ koji ga je ozloglasio tako da ga ne priznaju ni ostali glavari. Oni sprečavaju seljake da dolaze kod njega u gostionicu. U drugom

¹³² Pažanin Ivan (2021.), „Segetska besida“, *Segetski zbornik prvi svezak*, Župa Gospe od Ružarija, Seget Donji, 5.

¹³³ Celio-Cega Fani (2021.), „Seget u starom austrijskom katastru-upisnik građevinskih čestica“, *Segetski zbornik prvi svezak*, Župa Gospe od Ružarija, Seget Donji, 123.

¹³⁴ Omašić (1989.), 860.

¹³⁵ Ibid, 861.

pismu Fanfogna se tuži na seoskog župnika Nodila koji mu je oduzeo službu remete i nagovara seoske glavare da mu oduzmu gostionicu u bratskoj kući.¹³⁶

Marina je širi teritorij u primorskom dijelu općine Trogir na kojem su, osim Marine naselja: Vrsine, Najevi, Dograde, Gustirna, Pozorac i Svinca. Teritorij s juga okružuje Vinišće, s istoka Seget, sa sjevera Bristivica, Blizna i Rastovac te sa zapada Sapina Doca i Sevid.

Između sadašnjeg mjesta Podorljak i Marina u srednjem vijeku nalazilo se selo *Basilen* (*Bosilen*) koje se vjerojatno protezalo rubom polja. Po selu je širi teritorij nazvan Bosiljina, a pod istim imenom je nazvana i tvrđava koja se nalazi u današnjoj Marini. Tvrđavu je sagradio trogirski biskup Frano Marcello zbog zaštite od Turaka. Oko tvrđave sagrađeno je selo u koje su se naselili okolni stanovnici koji su svoje novo naselje prozvali Marina, a po imenu novog naselja je i cijeli prostor Bosiljine nazvan Marina.¹³⁷

Austrija je 1823. godine organizirala općine u Dalmaciji pa je Marina (Bosiljina) postala politička općina koja je zahvaćala šire područje, uključujući Drvenik, Sevid i Račice. Pripadala je trogirskom kotaru, a funkcionirala je do 1866. kada je na vlastito traženje pripojena općini Trogir. Na čelu općine stajao je sindik (sudac). Imenovala ga je vlada na prijedlog općinskog vijeća ili na temelju natječaja. Mandat mu je trajao tri godine i imao je svoga pisara za čije je postavljanje bilo potrebno odobrenje vlade. Službenike u općini imenovalo je općinsko vijeće.¹³⁸

Pod utjecajem trogirskih narodnjaka, šezdesetih godina 19. stoljeća u Marini započinje nacionalno buđenje pa se tako počinju i poboljšavati kulturne, zdravstvene i ekonomske prilike. Veliki utjecaj na buđenje nacionalne svijesti u Marini imao je trogirski narodnjak Vjekoslav Moretti, a oslonac su mu bili ljekarnik Josip Palada zvan Đenije, marinski župnici don Luka Baučević i Jere Đik koji je zaslužan za otvaranje škole u Marini. Nasuprot Vjekoslavu Morettiju, Antonio Fanfogna nije imao svoje pristaše u Marini kao što je imao u Segetu i Okrugu.¹³⁹ Morettijeva djelatnost u Marini bila je Fanfognin trn u oku. Optuživali su ga da radi protiv države u svoju korist u Marini podržavajući one koji su protiv države. Cjelokupno stanovništvo Marine bilo je hrvatske nacionalnosti, Talijana u Marini gotovo nije bilo.

¹³⁶ Ibid, 861.

¹³⁷ Racetin Filip (1987.), „Narodni preporod u Marini“, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme 9-10*, Muzej grada Trogira, 956.

¹³⁸ Ibid, 957.

¹³⁹ Ibid, 958.

Marinjani su uvijek bili jedinstveno politički orijentirani, pa je tako bilo i za vrijeme narodnog preporoda.¹⁴⁰

Dok je općina Trogir bila u rukama autonomaša u Marini je učinjeno vrlo malo u kulturnom i ekonomskom smislu. Veliki skok dogodio se tek kada su vlast preuzeli narodnjaci. Prvi put u marinskoj povijesti otvorena je osnovna škola „Matijaš Jozo Pavela“, a nastava se vodila na hrvatskom jeziku. Učitelji su bili kvalificirani, imali su završenu učiteljsku školu stoga je samo otvaranje osnovne škole bilo velikoga značaja. Učitelji su razvijali i izvanškolske aktivnosti, ne samo kod djece već i kod odraslih. Djeca bi svirala i pjevala na dan praznika.¹⁴¹

U preporodnom dobu važnu ulogu odigrala je i marinska bratovština Svetoga Sakramenta koja je organizirano štovala kulturu, tradicijske običaje i narodnu nošnju. Prelaskom općine Trogir u ruke narodnjaka u Marini je uvedeno gradsko osvjetljenje, a po ulicama su postavljeni ferali koji su ih noću osvjetljavali. Ubrzo se izgradila riva i uljara te je obnovljeno groblje, a uspostavljena je i brodska linija sa Splitom i Trogirom.¹⁴²

Vinišće se smjestilo na zapadnom dijelu trogirskog primorja na obali istoimene uvale u Drveničkom kanalu, a manjim dijelom u uvali Voluja. Vinišće na istoku graniči s Marinom, a na zapadu sa Sevidom. Na jugu se nalazi cijeli niz otočića: Vela, Mala i Srednja Kluda, Tražet, Kosmač, Muljica mala i Murvica.¹⁴³

Otoci Veli i Mali Drvenik nalaze se sjeverozapadno od otoka Šolte i čine granicu srednjodalmatinskih otoka. Okruženi su s nekoliko manjih nenaseljenih otočića. S istočne strane to su Krknjaši, a južne strane Oruda i Mačaknara, a između njih je mali otočić Greben nazvan Malta. Oba otoka sa sjeverne strane izložena su buri pa se naselja nalaze prema južnoj strani u prisoju, gdje je obala razvedenija i pogodnija za plovidbu i ribarstvo.¹⁴⁴

U 19. stoljeću Vinišće, Veli i Mali Drvenik predstavljaju tri odlomka jedne župe koja traje sve do 1871. godine kada se Vinišće odjeljuje i ima posebnu župu. Od poljoprivrednih kultura seljaci uzgajaju žitarice, kukuruz, ječam, bob i leću, te masline, smokve i bademe. U Vinišću su maslinici i vinogradi značajki bili obrađeni za razliku od Drvenika gdje se

¹⁴⁰ Racetin (1987.), 958.

¹⁴¹ Ibid, 963.

¹⁴² Ibid, 965.

¹⁴³ Pažanin Ivan (1987.), „Društvenogospodarski život u Vinišćima, Velom i Malom Drveniku u XIX. stoljeću s osobitim obzirom na preporodno razdoblje“, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme 9-10*, Muzej grada Trogira, 803.

¹⁴⁴ Ibid, 804.

stanovništvo većinski bavi ribarstvom. U Vinišću je bilo viška ulja i vina, pa su taj višak prodavali na Pazaru u Trogiru.¹⁴⁵

Sredinom 19. stoljeća jedini pismeni ljudi bili su župnici koji su ujedno bili i nositelji preporodne svijesti. Drveniški župnik Mate Miličević u Drveniku 1830. otvara „Pučku učionicu“ koju vodi na narodnom hrvatskom jeziku. Kako je osnovnih škola tada u Dalmaciji bilo veoma malo i vodile su se na talijanskom jeziku radilo se o velikom događaju za otok. Školu na Drveniku nisu pohađala sva djeca jer nije postojala školska obveza sve do 1869. kada su u cijeloj Austriji propisane „Opće pučke škole“ umjesto dotadašnjih „Trivijalki“ i „Građanskih škola“.¹⁴⁶

Godine 1859. u drveniški župnik postaje Joakim Milić-Bauzello jedan od tadašnjih naprednijih Trogirana i začetnik ideje sjedinjenja koji se sastajao s ostalim začetnicima narodne ideje. Na Drveniku je širio narodne ideje, a tražio je dozvolu i za otvorenje škole u Vinišću. Radio je kao učitelj i tražio pretplatnike *Narodnog lista* na Drveniku.¹⁴⁷

Kao i trogirsku zagoru, Drvenik pogađa velika glad 1871. godine o čemu obavještava Narodni list, a tada se i viniška župa odlučila odvojiti od drveniške. Iako je došlo do podjele župa Vinišćari su sa Drveničanima bili u stalnoj svađi te se 1880. dijeli crkvena uz pomoć kanonika Tacconija kojeg je biskup poslao da izvrši diobu. Unatoč svađama, stanovnici Vinišća i Drvenika često bi surađivali, pa je tako 10 Drveničana spasilo Tomu Anđelića iz Vinišća prilikom brodoloma čime su nagrađeni sa 5 fijorina od strane pomorskih vlasti u Trstu.¹⁴⁸

Za buđenje nacionalne svijesti na Drveniku najviše je zaslužan župnik Šimun Anzelović koji je sumještanima dijelio iste ideje kao i prethodni župnik Milić. Zahvaljujući Anzeloviću sagrađena je obala i državna škola te se poboljšalo zdravlje. Godine 1882. govori autonomašima koji su bili na vlasti u Trogiru da im neće odgovarati na dopise ukoliko nisu napisani hrvatskim jezikom.¹⁴⁹ Dolazak Špira Puovića na vlast u Trogiru na Drveniku je dočekan sa oduševljenjem. Na Drveniku je tada sagrađena nova župna kuća, obnovljeno crkveno zvono te je popravljen i izgrađen cijeli niz javnih objekata, a u Vinišću je sagrađeno novo groblje i 1898. dolazi prvi parabrod.¹⁵⁰

¹⁴⁵ Ibid, 810.

¹⁴⁶ Ibid, 806.

¹⁴⁷ Ibid, 811.

¹⁴⁸ Ibid, 814.

¹⁴⁹ Ibid, 814.

¹⁵⁰ Ibid, 815.

5.3. ULOGA ŽENA U TROGIRSKOM NARODNOM PREPORODU

Krajem 19. stoljeća jača položaj žena za što su zaslužne sufražetkinje, aktivistice za žensko pravo glasa. Od 19. stoljeća i razvoja industrije, djevojke bi radile u tvornicama, oslobođene roditeljske stege i za to bi dobivale novac. Tvorničke su radnice činile manjinu jer su žene u to vrijeme radile kao sluškinje koje su bile pod budnim okom poslodavaca, a sva radna mjesta za žene bila su nesigurnija i lošije plaćena od muških poslova.¹⁵¹

Žene srednjeg i višeg građanskog sloja kroz 19. stoljeće u Hrvatskoj život su vezale isključivo uz obitelj dok je dio žena morao raditi izvan kuće zbog ekonomskih razloga. Mogućnosti obrazovanja žena i djevojaka bile su veoma male, a obrazovanje se svodilo na privatne učitelje, školovanje u samostanu ili učenje od starijih sestara.¹⁵²

Trogirske žene bile su podrška svojim muževima u političkim previranjima bez obzira kojoj su političkoj stranci pripadali. Žene su bile jedne od važnijih nosilaca hrvatskog obilježja grada. Brinule su se o očuvanju grada i starih tradicijskih običaja, a u Trogiru su se najviše istaknule Perina Puović i Marija Croatto Skolastika.¹⁵³

Perina Puović bila je žena Špira Puovića te je čitav svoj život posvetila gradu Trogiru. Kako Špiro i Perina nisu imali djece, posvetila se borbi za hrvatski narodni preporod. Kada je Špiro Puović drugi puta postao načelnik 1888. godine, trogirske žene predvođene Perinom su mu posvetile prigodnu pjesmu i potpisale se kao *Hrvatice*. Dočekale su ga i na prvom ustoličenju 1887. i pružile mu cvijeće na što im je on rekao: „*Iz dna srca zahvaljujem mladim Hrvaticam za pokazanu mi ljubav u ovaj spomenit dan, u kojem mi svetkujemo naše oslobođenje. Pamтите da žene imaju veliku važnost u političkome životu svakoga naroda, te kad postanete majke uzgajate našu djecu, da poslije ljubavi naroda prema Bogu, budu gojili ljubav za materinski jezik, za milu domovinu. Srdačno pozdravljajuč vam kličem: Živite mlade Trogirske Hrvatice!*“¹⁵⁴ Puovići su se borili za čast Trogira i u njihovo vrijeme grad je doživio politički i kulturni procvat. Špiro Puović umro je na dan svog srebrnog pira. Perina Puović

¹⁵¹ Vidaković Dina (2011.), „Sufražetkinje i pokret za ženska prava“, *Essehist : časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti*, Vol. 3 No. 3

¹⁵² Dijanić Dijana (2013.), „Hrvatski narodni preporod i Ilirski pokret (1835.-1848.) u Dnevniku Dragojle Jarnević-prilog poučavanju povijesti žena“, Poljoprivredna škola Zagreb, 70.

¹⁵³ Celio-Cega Fani (1995.), „Kako su živjele trogirske žene tijekom preporodnih zbivanja“, *Ethonologica Dalmatica* 4-5, Split, 55.

¹⁵⁴ Ibid, 58.

tugovala je za njim do kraja svog života te je ostala dosljedna svojoj hrvatskoj misli pa za nju riječ *Jugoslavenka* nije postojala. Umrula je 14. veljače 1944. godine u Trogiru. ¹⁵⁵

Ženski dio pučanstva bavio se ženskim zanimanjima. Bile su krojačice, tkalje, prelje, pekarice, primalje u zdravstvu, sobarice u posluži, a u najgorem slučaju i nadničarke. Građanke i plemkinje na prvom su mjestu imale odgoj djece. Brakove sa muževima sklapale bi u mjestu svog rođenja, a doseljenici izvan grada. Od ukupno 1312 sklopljenih brakova od 1850.-1898. godine oboje supružnika u 94 braka su doseljenici iz okolnih mjesta, a muškaraca doseljenih u Trogir bilo je 328. ¹⁵⁶

Među crkvenim redovima Trogiranke su bile uglavnom zastupljene u benediktinskim samostanima jer su u gradu u to vrijeme postojala dva benediktinska samostana; sv. Petar i sv. Nikola. U samostanu sv. Nikole djelovala je koludrica Marija Croatto Skolastika koja je, iako nije bila narodnjačkih pogleda, puno napravila za samostan. U samostanu je bila vrlo aktivna, a časna sestra bila je od 1843. godine sve do svoje smrti 1867. godine. Najveći broj redovnica za benediktinski samostan u Trogiru dale su plemićke obitelji Cipico i Vitturi. Uz pomoć njihovih prihoda Skolastika je dala popraviti samostansku zgradu čime su bili olakšani životni uvjeti časnih sestara, a vodila je i pučku školu za djevojčice koja je bila osnovana od 1826. godine. ¹⁵⁷

¹⁵⁵ Ibid, 58.

¹⁵⁶ Bezić-Božanić Nevenka (1987.), „Stanovništvo Trogira u vrijeme preporoda“, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme 9-10*, Muzej grada Trogira, 845.

¹⁵⁷ Celio-Cega (1995.), 59.

6. GOSPODARSKE I KULTURNE PRILIKE

Unatoč tomu što u 19. stoljeću Trogir „zaostaje“ za dalmatinskim gradovima, pa tako i preporodna zbivanja u Trogir dolaze kasnije, gospodarstvo se razvijalo paralelno s ostatkom Dalmacije. Stanovništvo se pretežito bavilo poljodjelstvom i ribarstvom. Plodna polja u okolici Trogira omogućila su stanovništvu uzgoj maslina i vinove loze. Razvijala se i trogiriska brodogradnja, a sredinom 19. stoljeća na području grada djelovala su tri škvera.¹⁵⁸ Trogir je krajem 19. stoljeća imao visok nivo civilizacije i kulture na što su utjecale: zanatlije, radnje, tržnice i sajmovi. Upravo je ekonomska moć uvjetovala svakidašnji život grada i njegove okolice.¹⁵⁹ Bratovštine su ukinute dolaskom Francuza, pa su vodeću ulogu u razvoju grada imali vlast i građani. Od kraja 19. stoljeća, u doba narodnjačkog vodstva bila je izdašnija pomoć središnje državne vlasti za regulaciju obale. Gradili su se svjetionici i uređivala lučka pristaništa na manjim primorskim i otočkim mjestima. Grad se ruralizirao, a u mnoge plemićke i građanske kuće naseljavali su težaci i siromasi te došljaci sa sela.¹⁶⁰

U drugoj polovici 19. stoljeća grad se kulturno i infrastrukturno razvija. Grad su tada posjetili mnogi uglednici i vojnici nazivajući ga *Atenom Dalmacije*. Obitelji su slale djecu na školovanje u kolegij sv. Lazara gdje su bila braća Skakoc. Grad je imao razna društva i ustanove: *Societa agricolo-forestale*, *Banca popolare*, *Banca di credito agricolo*, *Narodna štionica*, *Narodna glazba*, *Gabinetto di letture*, *Banda comunale di musica*¹⁶¹...

Proizvodi koji su bili značajni za Trogir u drugoj polovici 19. stoljeća su: razno voće i povrće, bademi i suhe smokve. Od ribe su najviše konzumirali slane srdele i drugu konzerviranu ribu i salamuru za konzerviranje. Tu su još bili goveda, konji, magarci, usoljeno meso, koštradina, sir, koža, rakija, vino, maslinovo ulje... S tim proizvodima država je trgovala s Italijom i Grčkom.¹⁶²

¹⁵⁸ Peričić Šime (1987.), „Prilog upoznavanju gospodarskog života Trogira u doba narodnog preporoda“, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme 9-10*, Muzej grada Trogira, 793.

¹⁵⁹ Božić-Bužančić (1987.), 865.

¹⁶⁰ Babić (2016.), 144.

¹⁶¹ Celio-Cega (1005.), 36.

¹⁶² Ibid, 36.

6.1.CRKVA

Kršćanstvo u Trogir prodira već u kasnoantičko doba. Ne zna se kad je kršćanska zajednica u Trogiru stekla status biskupije, možda i prije 10. stoljeća kada se spominje biskup, no od 10. stoljeća trogirski Crkva ima status biskupije podložene Splitskoj nadbiskupiji. Najpoznatiji trogirski biskup bio je sveti Ivan koji je živio u 12. stoljeću i postao je zaštitnikom grada jer je prema legendi spasio Trogir od kuge.¹⁶³ U jeku borba za crkvenu reformu tijekom 11. stoljeća u Trogiru se osnivaju benediktinski samostani, muški sv. Ivana Krstitelja i ženski posvećen svetom Nikoli.¹⁶⁴ U srednjem vijeku veliku ulogu igrale su bratovštine, posebice bratovština svetog Duha, koja je kao i ostale bratovštine u gradu, ukinuta dolaskom Francuza.

Trogirske crkve i samostane, te njihova imanja bilo je teško održavati zbog njihova velikog broja. Bulom *Locum Beati Petri*, 30. lipnja 1828. godine papa Lav XII. ukida trogirsku biskupiju i pripaja je Splitsko-makarskoj biskupiji. Neke crkve izgubile su svoju namjenu ili su se srušile kao npr. sveta Marija na gradskom trgu koja je srušena 1851. godine, a sveti Sebastijan koji je naslonjen na nju sa zapadne strane pretvoren je u skladište. Crkva svetog Ivana Krstitelja bila je bez krova dok je crkva svete Barbare služila kao kuhinja i skladište. Crkva svetog Roka srušena je 1866. Od benediktinskih samostana jedino je ostao ženski samostan svetog Nikole. Ženski samostan sv. Petra bio je prepušten privatnicima za stanove, a muški samostan sv. Ivana Krstitelja također je nestao.¹⁶⁵

Rušenjem i prenamjenom crkava u 19. stoljeću gubi se velika uloga Crkve, utjecaj i položaj koji je ona uživala u srednjovjekovnom i ranonovovjekovnom Trogiru.

¹⁶³ Babić (2016.), 78.

¹⁶⁴ Ibid, 79.

¹⁶⁵ Celio-Cega (2005.), 32.

6.2.ŠKOLSTVO

U toku prvih desetljeća druge austrijske uprave u Dalmaciji malo se vodilo brige o radu škola, tek se od četrdesetih godina 19. stoljeća školstvo mijenja u pozitivnom smislu. Škole u Dalmaciji dijelile su se na više i niže pučke škole. Niže pučke škole nalazile su se pretežito na selima gdje bi predavao seoski župnik, a više pučke škole u gradovima gdje bi predavali školovani učitelji. Niže i više pučke škole razlikovale su se po težini gradiva.¹⁶⁶ Kada je na vlasti početkom stoljeća bila prva austrijska uprava otvorene su muška i ženska škola u Trogiru. Mušku školu pohađao je 51 učenik dok za žensku školu nema zapisa.¹⁶⁷ Po dolasku u Dalmaciju Francuzi su radili na unaprjeđenju reforme školstva. Zahvaljujući Francuzima ustoličene su gimnazije u Splitu, Zadru te kolegij sv. Lazara u Trogiru.¹⁶⁸ Kolegij svetog Lazara imao je najviši stupanj obrazovanja i bio je obogaćen novim predmetima. Školski program kolegija izradio je Ivan Luka Garagnin, a predviđao je nastavu iz vjeronauka, pjesništva, govorništa, gramatike, klasika, prozodija, latinskog i talijanskog jezika, geografija, rimske povijesti i povijesti Dalmacije.¹⁶⁹ Kolegij je ukinut 1821., a Trogir tada gubi ustanovu koja je bila od velikog značaja za grad.¹⁷⁰

Godine 1847. trogirski osnovna škola dobiva naziv elementarna te su njoj djelovala tri učitelja, a 1862. škola je unaprjeđena na stupanj više elementarne škole. Školska godina započinjala je 1. studenoga. Sve do 1862. godine škola je bila samo za dječake jer su djevojčice pohađale školu koje su vodile benediktinke u samostanu sv. Nikole. Upraviteljica škole bila je Marija Croato Skolastika¹⁷¹

Austrijska vlada je 1864. godine dala izgraditi zgradu za osnovnu školu, pa je sve do 1909. osnovna škola imala vlastite prostorije koje su se nazivale „stara škola“. Nakon toga je na istom mjestu, odnosno na rivi izgrađena nova školska zgrada gdje se osnovna škola i danas nalazi. U Trogiru se 1863. trebala osnovati ekonomsko-industrijska škola. Kako nije došlo do

¹⁶⁶ Obad Stijepo (2018.), „Razvoj školstva u Dalmaciji u preporodno doba“, *Razdio povijesnih znanosti* 16, Zadar, 279.

¹⁶⁷ Pažanin Ivan (2000.), „Školstvo u trogirskom kraju u 19. i 20. stoljeću“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, Zadar, 336.

¹⁶⁸ Ibid, 335.

¹⁶⁹ Celio-Cega Fani (1997.), "Nekoliko izvješća Kolegija sv. Lazara u Trogiru koji se nalaze u knjižnici Garagnin Fanfogna u Muzeju grada Trogira te u knjižnici katedrale sv. Lovre", *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, Split, 295.

¹⁷⁰ Pažanin (2000.), 335.

¹⁷¹ Zaninović Mate (1987.), „Pregled razvoja školstva u Trogiru i njegovu području“, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme 9-10*, Muzej grada Trogira, 890.

realizacije te ideje otvoren je tesarski tečaj koji je priključen muškoj pučkoj školi. Nastava u tom tečaju trajala je dvije godine, a osim teorijske nastave učenici bi obavljali poljoprivredne radove u vrtu škole.¹⁷²

Jezik administracije i školstva bio je talijanski, a hrvatski se učio tek kao pomoćni predmet u osnovnim školama. Tako je bilo sve do preuzimanja narodne vlasti u Trogiru. Tek se od 1885. godine hrvatski mogao uvesti u osnovne škole kada je to odlučilo PŠV (*Pokrajinsko školsko vijeće*).¹⁷³ Ipak, početkom školske godine 1886. odlučeno je da će se uvesti dva paralelna razreda, u jednom razredu nastava bi se odvijala na talijanskom, a u drugom na hrvatskom jeziku. U razred sa talijanskim nastavnim jezikom bilo je upisano 82 učenika, a u razred sa hrvatskim nastavnim jezikom njih 60.¹⁷⁴

Za uvođenje hrvatskog kao nastavnog jezika zaslužni su bili upravitelj škole Jakov Granić, Špiro Puović i Nikola Madirazza. Splitski biskup Kalogjera tražio je da se vjeronauk u školi održava na hrvatskom jeziku jer su tada hrvatska djeca bila u većini i nisu razumjela talijanski jezik.¹⁷⁵ Kako su Trogirani 1888. godine izabrali narodnjačkog načelnika općine, i pobijedili na izborima to se pozitivno odrazilo i u muškoj pučkoj školi. U školskoj godini 1888./89. u trogirskoj muškoj pučkoj školi u razredu s talijanskim nastavnim jezikom bilo je upisano samo 10 učenika, a u razred s hrvatskim nastavnim jezikom 148 učenika. Nakon toga je u trogirskoj općini likvidiran razred s talijanskim nastavnim jezikom.¹⁷⁶

Osim Opće javne muške osnovne škole u Trogiru u trogirskoj okolici nije bilo osnovnih škola sve do 1897. godine kada je u Marini osnovana Muška javna osnovna škola.¹⁷⁷

¹⁷² Ibid, 891.

¹⁷³ Babić (2016.), 141.

¹⁷⁴ Zaninović (1987.), 894.

¹⁷⁵ Obad (1987.), 767.

¹⁷⁶ Zaninović (1987.), 895.

¹⁷⁷ Ibid, 896.

6.3.POLJODJELSTVO

Za razliku od Čiova i trogirске zagore, neposredna okolica Trogira obiluje plodnom zemljom. Na Čiovu i u zagori najveći su dio korisnih površina pokrivali pašnjaci i niske šume, a tek neznatno oranice i vinogradi. Obradive su se površine povećavale krčevinom, a bujice su odnosile zemlju na plavinama i plodno zemljište pretvarale u neplodno. Zbog kolonatskih odnosa i usitnjenosti zemalja poljodjelstvo nije bilo toliko razvijeno. Upravo zbog nerazvijenosti poljodjelstva proizvođači nisu bili zainteresirani za unaprjeđenje proizvodnje. Godine 1872. u Trogiru je osnovana Poljodjelska škola radi odgoja potrebnih kadrova, a uz Poljodjelsku školu postojalo je i Poljodjelsko društvo *Comizio agrario* koje je pošumljavalo golet, isušivalo močvare, križalo stoku i rješavalo sve druge probleme vezane uz poljodjelstvo.¹⁷⁸

Od poljoprivrednih grana najviše je bilo razvijeno povrtlarstvo. Od povrća najviše su se sadile rajčice, crveni luk, grašak te krumpir koji se u Dalmaciji počeo uzgajati tek polovicom 19. stoljeća. Stanovništvo bi se često hranilo i artičokama.¹⁷⁹ Žita se dobivalo vrlo malo nedostatno za prehranu pučanstva, pa se žito često moralo namicati sa strane. Zaleđe Trogira obilovalo je žitaricama.¹⁸⁰ Uzgajao se najviše ječam i bob, te masline, smokve i bademi. Ječam i sočivo bili su veoma kvalitetni zbog dobrog pravljenja, a ostali proizvodi s oranica bili su također veoma kvalitetni.¹⁸¹ Smokve su se sadile u polju i u brdu, a oko nje nije bilo puno posla jer smokva uspijeva i na škrtoj, kamenitoj zemlji, a sav posao se svodi na okopavanje stabala, branje plodova i sušenje. Suhe smokve bi se mijenjale za pšenicu u Slavoniji, posebice u gradu Županji. Od suhih smokava proizvodila se i rakija smokovača najčešće od plodova lošije kvalitete.¹⁸²

Maslinici i vinogradi dobro su se i znalački održavali pogotovo u Vinišću i Marini. Na Drveniku su vinogradi bili u stanju propadanja zbog ogoljelog terena i pomanjkanja gnojiva.¹⁸³ Filoksera je u vrijeme narodnog preporoda poharala vinograde stare vinove loze u cijeloj Dalmaciji, a u Marini se pojavila tek neposredno prije Prvog svjetskog rata što su Marinjani dobro iskoristili i dobro prodavali svoje vino. Vjeruje se da su zakašnjenju filoksere u Dalmaciji

¹⁷⁸ Peričić (1987.), 800.

¹⁷⁹ Celio-Cega (2005.), 107.

¹⁸⁰ Peričić (1987.), 794.

¹⁸¹ Pažanin (1987.), 810.

¹⁸² Racetin (1987.), 968.

¹⁸³ Pažanin (1987.), 810.

pridonijele klimatske prilike i sastav tla u marinskom kraju. Marinjani su svoje vino najviše prodavali lađarima iz Krila Jasenice koji bi ga prodavali u Trstu.¹⁸⁴

U gradu se nije pretjerano uzgajala stoka, više se to radilo u zagori. U gradu bi to obavljali tek neki građani radi zadovoljavanja vlastitih potreba za mlijekom, sirom i mesom. U zagori su se najviše uzgajale ovce i koze jer za veću stoku poput volova i konja nije bilo dovoljno hrane.¹⁸⁵

Razvojem školstva i dolaskom narodnjaka na vlast politički seljaci i školovani građani, osim o politici govorili bi seljacima i o unapređenju poljoprivrede i stočarstva. U već spomenutoj 1872. mnogo je seljaka umrlo o gladi, a ta godina bila je veoma neplodna. Seljaci su tada krenuli u Trogir na poljodjelsku obuku gdje učitelj nije razlikovao jednu od druge biljke. To je bio još jedan primjer kako autonomaška vlast na potrebama seljaka rješava svoju kadrovsku politiku.¹⁸⁶

Osim poljoprivrede bilo je razvijeno i šumarstvo. U prvoj polovici 19. stoljeća zasadili su se čempresi na gradskom groblju, a oko crkvice Gospe Pokraj Mora na Čiovu bacalo se sjeme crnogoričnih češera. Najznačajniji perivoj iz toga razdoblja jest perivoj obitelji Garagnin gdje su u početku sadili voće i povrće, a kasnije im je služio kao vrt. Vrt je u drugoj polovici 19. stoljeća postao park u kojem su se nalazile: dvije konjušnice, kućica za odmor, kućica za vrtlara i sjenica. U sjevernom dijelu parka ostao je voćnjak i povrtnjak, a ostali dio zasađen je stablima i rijetkim biljkama. Ivan Luka Garagnin u svom dijelu *Riflessioni economico-politiche sopra la Dalmazia* pisao je o poljodjelstvu i pčelarstvu koje oživljava šezdesetih godina u Trogiru. Hortikultura je bila predmet njegova istraživanja, a u svom vrtu je često radio pokuse sa biljnim i životinjskim vrstama.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Racetin (1987.), 967.

¹⁸⁵ Peričić (1987.), 794.

¹⁸⁶ Slade-Šilović (1987.), 786.

¹⁸⁷ Celio-Cega (2005.), 40.

6.4.RIBARSTVO I POMORSTVO

Dok su se stanovnici trogirske zagore pretežito bavili poljoprivredom, maritimno stanovništvo bavilo se ribarstvom iako je ribarstvo za razliku od poljoprivrede nosilo manja sredstva za prehranu.¹⁸⁸ Tek su se od sredine 19. stoljeća primorci i otočani počeli intezivnije baviti ribarstvom kada je vinogradarstvo uhvatila filoksera pa su tražili novi izvor zarade u moru.¹⁸⁹

Alberto Fortis je još u mletačko doba smatrao da trogirsko priobalno područje nije ribolovno te da je ribolov bio dosta vezan uz Kaštelanski i Marinski zaljev. U doba Francuza ribolov je reguliran posebnom odredbom, kojom su se predvidjele kazne, a određene su bile i sve vrste mreža koje su za pojedine vrste mogle biti u uporabi kao i obnova ribolova. Izdani su važni propisi za ljetni ribolov srdela, skuša, lokarda i srdelica, odnosno razvrstavanje ribara u „pošte“ ili lovišta te je bila zabranjena upotreba štetnih sredstava poput dinamita i drugih eksploziva.¹⁹⁰ Taj proglas potpisao je općinski tajnik Angiolini u Zadru 1808. godine.¹⁹¹ Za vrijeme Francuza ribari su postali ravnopravniji građani, zavladao je veća sloboda uvoza i izvoza ribe pa su i ribari bili oslobođeni svih ograničenja.¹⁹²

Zahvaljujući Trogirskom Statutu regulirana je bila cijena pojedinih vrsta riba. Riba se prodavala isključivo u trogirskoj luci koja se nalazili istočno od južnih gradskih vrata. Riba je morala biti svježa i prodana istog dana kada se ulovila dok se ostatak neprodane ribe mogao odnijeti kući i bilo kako se pohraniti. Čim bi brod pristigao u luku riba bi se odmah iskrcavala na prodajno mjesto, a prodavatelji ribe morali bi stajati na nogama bez ičega na glavi.¹⁹³

Za razliku od prve polovice 19. stoljeća, druga polovica donosila je nešto bolje uvjete i prihode u svezi ribolova. Na području trogirske općine 1852. bilo je 70 ribarskih brodice sa 257 profesionalnih ribara.¹⁹⁴ Od ribe su se većinom lovile srdele, lokarde, brancini, orade,

¹⁸⁸ Peričić (1987.), 795.

¹⁸⁹ Benyovsky Lucija (1997.), „O ribarstvu i segetskim ribarima“, *Segetski zbornik prvi svezak*, Župa Gospe od Ružarija, Seget Donji, 279.

¹⁹⁰ Ibid, 279.

¹⁹¹ Celio-Cega Fani (2002.), *Život s morem u Trogiru od polovine VII. do polovine XIX. stoljeća*, Muzej grada Trogira, 10.

¹⁹² Benyovsky (1997.), 279.

¹⁹³ Ibid, 11.

¹⁹⁴ Peričić (1987.), 795.

škarpine, palamide i osličići. Riba se spremala kuhana (lešo), pečena (na gradele) ili na brudet. Također se i solila (slane srdele).¹⁹⁵

Godine 1874. osnovala se prva ribarska zadruga u Dalmaciji pod nazivom *Societa pella pesca delle spugne da bagno e da corallo* u Zadru koja je s radom prestala 1904. godine. Ribolov se tom zadrugom nije posebno unaprijedio, a sredstva za ribolov ostala su ista kao i prethodnih godina: bragoce, gajete, grci, letzi i zoppoli, a od mreža: srdelare, iglicare, mreže za ludar, skombrere, popunice, palandare, mreže povlačice, šabake i sitni alat.¹⁹⁶

Trogirska je luka bila dosta zaštićena pa tako i prikladna za pomorski promet. Prvi „Lloydov“ parabrod uplovio je u luku 1852. godine. Parabrod bi plovio jednom tjedno te prevozio putnike, poštu i robu. U trogirsku luku su od brodova najviše plovili jedrenjaci s domaćom i austrijskom zastavom. Jedrenjaci su bili u uporabi i nakon pojave parabroda, pa je tako zadnji isplovio iz luke 1898. godine.¹⁹⁷ Peričić smatra da su parabrodi gotovo uništili trogirski pomorski promet zbog blizine splitske luke koja je velikim dijelom apsorbirala trgovačku robu što je dolazila s kopnenog zaleđa.¹⁹⁸ Prvi i jedini parabrod u Trogiru bio je u vlasništvu Petra Petrića.¹⁹⁹ Iz trogirske se luke šezdesetih godina najviše izvozila sitna i krupna stoka iz Bosne koja bi se odvozila u talijanske i austrijske luke sjevernog Jadrana. Kasnije se najviše izvozilo soljeno meso, soljena riba, vino, maslinovo ulje, loj, voće i rujevina, a najviše se uvozila manufakturna roba iz Trsta.²⁰⁰ Uvozilo se najviše žito iz Makarske i Šibenika, a strani brodari bi čak u trogirskoj luci prodavali ribu. Bokeljski brodari nudili su: kožu, suhu i slatkovodnu ribu, korčulanski brodari: smolu i borovinu, Napuljsko kraljevstvo: južno voće, sapun i mreže, Venecija: rižu, odjeću i rublje. Pomorska trgovina bila je važan izvor gradskih prihoda, a pomorski put najjeftiniji.²⁰¹

¹⁹⁵ Benyovsky (1997.), 281.

¹⁹⁶ Benyovsky (1997.), 279.

¹⁹⁷ Celio-Cega (2002.), 4.

¹⁹⁸ Peričić (1987.), 799.

¹⁹⁹ Celio-Cega (2002.), 4.

²⁰⁰ Peričić (1987.), 799.

²⁰¹ Celio-Cega (2002.), 183.

6.5.BRODOGRADNJA

Trogirska brodogradnja uživala je dugu tradiciju, a upravo je brodogradnja othranjivala mnoge Trogirane i nad njom se uzdizala cjelokupna vizura grada. Grad je imao nekoliko brodogradilišta koja su se tijekom 18. i 19. stoljeća preselila na Čiovo koje je bilo prikladnije za gradnju brodova.²⁰²

Industrijska revolucija istiskivala je manufakturnu proizvodnju i mijenjala je proces proizvodnje koji je tražio suvremeniju organizaciju rada tako se od brodogradnje zahtijevala izgradnja brodova znatno veće nosivosti i brzine. Brodovi su se izrađivali od željeza i čelika primjenom parnog valjka i vijka na pogon što je dovelo do potpunih promjena u plovidbi na moru. Kako su parabrodi od sredine 19. stoljeća počeli potiskivati drvene jedrenjake to je utjecalo i na brodogradnju. U Dalmaciji su se gradili brodovi manje tonaže i ribarski čamci pa su tako dalmatinska brodogradilišta bila stabilnija u odnosu na ona koju su gradila brodove za duge plovidbe.²⁰³

Sredinom 19. stoljeća u Trogiru su postojala tri škvera (*Košćina, Katalinić i Petrić*) gdje je bilo zaposleno nekoliko brodograditelja i tridesetak kalafata.²⁰⁴ Škverovi Košćina i Katalinić nalazili su se na Čiovu, a škver Petrić nalazio se pod gradskim zidinama, južno od crkve sv. Dominika. Škverovi su gradili i popravljali trabakule, teretne jedrenjake, gajete i manje ribarske brodove.²⁰⁵

U drugoj polovici 19. stoljeća u Trogiru su djelovala 43 domaća te jedan doseljeni brodograditelj. Brodogradnjom na istočnom Jadranu, pa tako i u Trogiru bavio se časopis *Anuario Marittmo*. Časopis je analizirao brodice i popise brodova u sastavu trgovačke mornarice Austrije. Tako se saznaje da je jedna od najstarijih gajeta imena „Perina“ na hrvatskoj obali sagrađena u Trogiru 1857. godine.²⁰⁶ Gajeta je izrađena od borovine i maslinova drva.

U Trogiru je 1855. godine radi promicanja brodogradnje i pomorstva osnovano brodograditeljsko i brodovlasničko društvo (*Pomorsko društvo u Trogiru*). Inicijator osnutka

²⁰² Radić Danka (2015.), Trogirska tradicijska brodogradnja, *Ethnologica Dalmatica* br.22, Split, 149.

²⁰³ Radić Danka (2013.), *Brodogradilište Trogir-od zanatske industrije do proizvodnje*, Muzej grada Trogira, 19.

²⁰⁴ Peričić (1987.), 796.

²⁰⁵ Radić (2013.), 20.

²⁰⁶ Ibid, 21.

bio je A. Grabovac. Dioničkim društvom unaprjeđena je brodogradnja, a novo trogirsko brodogradilište trebalo je graditi brodove duge plovidbe.²⁰⁷

Kako su se u Trogiru najviše izraživali jedrenjaci tako brodari nisu ulagali kapital u nabavu parabroda. Trogirski parabrod Petra Petrića prevozio je samo robu po lukama srednje Dalmacije, najprije od Trogira do Kaštela i Splita, a kasnije do Šibenika, Makarske i Metkovića.²⁰⁸ Dolaskom prvih parabroda u Dalmaciju škverovi doživljavaju pad te se cehovi brodogradilišta raspadaju. Propašću plovidbe na jedrenjacima nastao je težak period za trogirsko brodogradilište zbog ugroženosti egzistencije. Unatoč padu u Trogiru su tada i dalje djelovala tri škvera.²⁰⁹ Kako Austro-Ugarska brodogradnji nije posvećivala dovoljnu pažnju, a razlog tome je snažna kontinentalna orijentacija u privrednom razvoju, brodogradnja se snažnije razvija tek početkom 20. stoljeća kada je Trogir još uvijek bio jedno od najznačajnijih središta drvene brodogradnje.²¹⁰

²⁰⁷ Ibid, 23.

²⁰⁸ Ibid, 24.

²⁰⁹ Peričić (1987.), 798.

²¹⁰ Radić (2013.), 25.

6.6.KNJIŽNICE

Prvenstveno zbog utjecaja Francuske revolucije, a kasnije i hrvatskog narodnog preporoda drugačije se počelo gledati na knjižnice i bibliotečnu građu. Knjige su počele naglo stizati u knjižnice te se pojavljuju nove biblioteke. Radilo se sve više na opismenjavanju stanovništva, a na koncu će zahvala tome biti uvođenje hrvatskog jezika kao službenog.²¹¹ U Trogiru je do danas iz 19. stoljeća jedino sačuvana knjižnica Garagnin-Fanfogna i bogata je naslovima koja upućuju na visoku intelektualnu razinu tadašnjih čitatelja.²¹²

Knjižnicu Garagnin utemeljio je Ivan-Luka Garagnin stariji, koji je skupljao knjige iz crkvene povijesti i opće kulture. Knjižnicu su krajem 18. stoljeća posjetili važni putopisci među kojima je Alberto Fortis koji je veliku vrijednost knjižnice spomenuo u svom djelu *Put po Dalmaciji*. U drugoj polovici 19. stoljeća knjižnica je postala predmet naučnog interesa mnogih stranih i domaćih učenjaka koji će spominjati knjižnicu u svojim spisima te isticati bogatstvo njezinih fondova ili obrađujući materijale iz njezinih zbirki.²¹³

Knjige su se nabavljale iz Francuske i Italije, posebice Pariza, Venecije i Milana. U siječnju 1849. godine Antun Fanfogna platio je gradu Zadru tromjesečnu pretplatu za list *Gazzetta di Zara* pa se tako danas u knjižnici čuvaju brojevi od 1832.-1850. godine. U *Gazzetti* su objavljeni prikazi djela naših pisaca. Godine 1833. objavljen je osvrt na roman *Miljenko i Dobrila* Marka Kažotića, a iste godine objavljen je i prikaz *Povijesti Dalmacije* Ivana Katalinića. Godine 1850. plaćena je i tromjesečna pretplata u Zadru za *Osservatore Dalmato*. Iste godine nabavljene su i *Jugo Slavenske novine* iz Zagreba te *Operatore zaratino* i *Giornale agronomia*.²¹⁴ Tu se nalaze i djela pisaca: Luke Terzića, Ruđera Boškovića, Fausta Vrančića, Marina Getaldića...²¹⁵

Što se tiče unutarnjeg izgleda i opreme knjižnice, knjižnica se nalazila na drugom katu palače Garagnin-Fanfogna, a početkom 19. stoljeća, nakon preuređenja, raspored se mijenja i knjižnica prelazi u mjesto na kojem se i danas nalazi, u blizini stuba i tadašnjeg tinela.²¹⁶ *Dvije međusobno povezane prostorije u kojima su knjige smještene prekrivene su drvenim ormarima*

²¹¹ Celio-Cega (1995.) „Trogir u izvješćima Kraglškog Dalmatina“, *Vartal*, Trogir, sv. 4, broj ½, 12.

²¹² Celio-Cega (2005.), 184.

²¹³ Morović Hrvoje (1988.) „O trogirskoj knjižnici Garagnin-Fanfogna“, *Književni krug Split*, 213.

²¹⁴ Celio-Cega (1995.), 180.

²¹⁵ Morović (1988.), 215.

²¹⁶ Celio-Cega (1995.), 181.

unutar kojih su police za knjige, a vrata ormara su ostakljena. Stropovi su oslikani, a u središnjem medaljonu prvog prostora simbolično je prikazana povijest u obliku žene koja u jednoj ruci drži olovku, a u drugoj knjigu na kojoj velikim slovima piše HISTORIA (*Historia est magistra vitae*). Na okolnim medaljonima su prikazani hrvatski književnici Ivan Gundulić i Ivan Lucić, talijanski književnik Dante i filozof Vico. U drugom prostoru u središnjem je velikom medaljonu lik čovjeka putnika s vrećom preko ramena i štapom, a na ostalim medaljonima Ciceron, Platon, Homer i Horacije.²¹⁷

Knjige su poredane po abecedi, a naznačen je smještaj svake knjige te dio prostorije u kojem se nalazi. Postoje i stručni katalozi, a najzanimljiviji su oni iz područja medicine (*Catalogo dei libri non compresi quelli di medicina*). Sačuvani su i katalozi s procjenama u kojemu su naznačene cijene pojedinih knjiga.²¹⁸

Garagnini su se veoma brinuli za inventarizaciju knjižnice i rukopisne baštine u biblioteci.

²¹⁷ Ibid, 182.

²¹⁸ Ibid, 184.

6.7. KAZALIŠTE

Jedna od institucija koja je odigrala važnu ulogu u kulturnom životu Trogira bilo je kazalište otvoreno početkom 18. stoljeća u zgradi Općine. Uz kazalište se nalazila kavana koja je služila kao okupljalište ljudi prije svega političkih opredjeljenja. U kavanama bi se prodavali kolači, liker, naranče i kava. U kavani koja se nalazila uz kazalište kavu bi posluživala četiri konobara, a pedesetih godina dvije večeri bio je prisutan i čuvar *Solda di guardia*. Čuvar je bio tu na nagovor Antonia Fanfogne, kako bi Fanfogna zaštitio sebe od narodnjaka. Ta mjera je vjerojatno bila poduzeta zbog narodnjaka koji su imali svoje lože. Antonio Fanfogna često bi posjećivao kazalište kako bi dobio na ugledu kod građana Trogira.²¹⁹ Trogirke kavane imale su venecijanski interijer, a prodavao se sorbet te maraskino. Na glavnom trgu bila je kavana čiji je vlasnik bio Sentinella, pristaša narodnjaka koji bi iz kavane pratio kretanja autonomasa.²²⁰

Split je dobio profesionalno kazalište 1859. godine, Dubrovnik i Zadar 1865., a Šibenik 1870. godine. Trogirani tada razrađuju nacrt za kazališnu zgradu. Dalmacija je tada kulturno „oživjela“.²²¹ Nacrt je izradio Ivan Miotto. Prema Miottovu nacrtu u kazalište se ulazilo kroz dvorište Gradske vijećnice preko vanjskih stuba što su vodile na prvi kat. Na stubama su se nalazila dvojna vrata kroz koja se ulazilo u kazališne prostorije. Prva su vodila u glavnu kazališnu dvoranu s parterom i okolnim ložama, a druga u prostoriju za držanje scenskih rekvizita. Iz druge prostorije moglo se doći direktno na scenu te u prostoriju koja je služila kao garderoba. Ostali prostori na katu nisu služili potrebama kazališta i bili su minijturni. Ostali su dijelovi bili za potrebe vojarne koja je tada zauzela i dvije spomenute kazališne prostorije, pa je Miotto izradio nacrt kako bi se zaštitili kazališni prostori.²²²

Kazalište se nazivalo *Teatro nobile* (budući da ga je najčešće posjećivalo plemstvo), a od 1858. naziva se *Teatro civico* (tada ga počinju češće posjećivati građani). Iste je godine trogirski općina odlučila popločati trg, ali nisu imali dovoljno novaca, pa su bile organizirane četiri plesne večeri u svibnju od kojih je prihod išao za popločavanje.²²³

²¹⁹ Božić-Bužančić (1987.), 873.

²²⁰ Ibid, 873.

²²¹ Celio-Cega (2005.), 160.

²²² Ibid, 164.

²²³ Božić-Bužančić (1987.), 873.

U kazalištu su se često priređivale karnevalske večeri. Narod se za vrijeme karnevala odijevao u stare krpe, vreće, naoružani poljodjelskim alatom. Zagorski stanovnici bi organizirali „mačkare“ pa su se tom zgodom jedni drugima izrugivali.²²⁴ Za vrijeme karnevala maskirni plesovi znali bi se igrati u kuli Kamerlengo pred otvorenim nebom. Među glumcima isticala su se braća Subotić koji bi zabavljali trogirski narod.²²⁵

Kako su kazalište pedesetih i šezdesetih godina znala posjećivati talijanska kazališna društva, predstave i opere održavale bi se na talijanskom jeziku. Od opera izvodila se Bellinijeva *Norma*, a od predstava *Il conte di Montecristo*, *Branca e Fernando*, *Francesca di Rimini*... Često bi se igrale i predstave za djecu u kojima bi glumile marionete, dječje lutke iz Goldonijeva kazališta.²²⁶

Dana 11. siječnja 1890. godine narodnjaci su donijeli odluku o rušenju kazališta u Trogiru navodno zbog velikih troškova inventara i opasnosti od požara. Odluka je naravno bila političke naravi jer narodnjaci nisu htjeli da im autonomaši ulaze u zgradu ni s kakvom izlikom.²²⁷

Ipak, nakon rušenja kazalište dvorane kazališni život nije prestao. Kazališne predstave održavale su se na glavnom gradskom trgu, u vrtu Špira Puovića ili kuli Kamerlengo. U Trogiru su uglavnom djelovale amaterske skupine. Kako gostovanja putujućih talijanskih družina nisu dopuštala afirmaciju hrvatskog jezika na sceni provedeni su stalni pokušaji osnivanja putujućih družina ili pokrajinskog kazališta u Dalmaciji.²²⁸

²²⁴ Celio-Cega (2005.), 164.

²²⁵ Slade-Šilović Radovan (1922.), „*Staro kazalište u Trogiru*“, *Narodna starina*, Vol. 2 No. 3, 322

²²⁶ Ibid, 323.

²²⁷ Celio-Cega (2005.), 164.

²²⁸ Celio-Cega Fani, Bilić-Petričević Aleksandra (2017.), *Povijest kazališta u Trogiru do 1960. godine*, Muzej grada Trogira, 14.

6.8. GLAZBA

Glazbeni život bio je dosta vezan uz crkve vjerojatno jer je svaka veća crkva imala orgulje. U Trogiru su orgulje imale crkva sv. Dominika, Gospe od Karmela, crkva sv. Petra i crkva sv. Nikole.²²⁹ Političke prilike u Trogiru u drugoj polovici 19. stoljeća uvelike su utjecale na glazbeni život. Različiti čimbenici uvjetovali su glazbenu svijest ljudi svih slojeva društva u Trogiru.

Kako je već spomenuto u radu, prilikom dolaska narodnjaka na vlast osnovana je Narodna glazba koja je za cilj imala probuditi narodnu svijest građana Trogira. Narodna glazba počela je s djelovanjem 1871. kada polagano popušta autonomaška vlast u Trogiru. Prvi koncert imala je 15. listopada 1871. ispred crkve sv. Dominika prilikom prigode mlade mise dominikanca Žiška. Narodna glazba je u preporodnom razdoblju okupljala sve stanovnike grada bez obzira na klasne razlike. Na repertoaru je imala različite pjesme za različite prigode, a svoju povorku bi povelala svirajući preporodne koračnice dok bi na čelu istakla crveno-bijelo-plavi amblem s lirom. Pratila je zbivanja u zapadnoeuropskim državama stoga su znali odsvirati Verdijevu *Aidu*, Bellinijevu *Normu* i Offenbachova *Orfeja u podzemlju*. Što se tiče hrvatskih pjesama najviše im se svidjela Zajčeva opera *Nikola Šubić Zrinski*.²³⁰ Narodna glazba zabavljala je ljude po gradu, a vodili su je kapelnici Josip (Giuseppe) Bozzotti, Adalbert Trojan i Ivan (Giovanni) Bozzotti.²³¹

Gradska glazba (*Banda civica*) osnovana je tijekom prve polovice 19. stoljeća te je bila formirana po uzoru na austrijske vojne orkestre. Inicijativa za osnivanje gradske glazbe nastala je unutar *Casina*. Glazbari gradske glazbe, odnosno puhačkog orkestra bili su uglavnom ljudi iz građansko-obrtničkog sloja trogirskog stanovništva. Te glazbenike, koji su bili imućniji građani, nije zanimala zapadnoeuropska glazba pa su svirali izričito talijansku glazbu. Kapelnik im je bio Josip Bozzotti.²³²

Autonomašku glazbu (*Banda comunale di Trau*) osnovali su autonomaši kako bi se protivili narodnoj glazbi. Autonomaška glazba imala je problema s nedostatkom glazbenika i sa stručnim rukovodstvom. Imali su problema i sa kapelnicima pa je tadašnji načelnik Fanfogna

²²⁹ Celio-Cega (2005.), 165.

²³⁰ Buble Nikola (1987.), Muzički život Trogira u vrijeme narodnog preporoda, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme 9-10*, Muzej grada Trogira, 913.

²³¹ Celio-Cega (2005.), 168.

²³² Buble (1987.), 912.

tražio pomoć od svog prijatelja iz Beča, Franza Suppea. Kada su se smirile stranačke napetosti u Trogiru na čelo autonomaške glazbe došao je član narodne glazbe Antun Bagatella. Autonomaška glazba prestala je djelovati nakon 1899. godine.²³³

Tijekom druge polovice 19. stoljeća bili su i organizirani brojni koncerti. Sve do 1861. godine koncerti bi se održavali u kazalištu međutim čim se u gradu počela javljati Narodna stranka koncerti su se počeli održavati u drugim prostorima.²³⁴

Folklorna vokalna glazba izvodila se na otvorenom prostoru, najčešće na poljanama, u konobama, težačkim kućama i crkvama. Pjesme su bile popraćene guslama što su ih donijeli zagorci. Zagorci su imali svoje napjeve iz Kačićeve *Pismarice* koje bi pjevali u posebnim prilikama. Najčešće je to bilo uz komin ili prilikom branja maslina.²³⁵

Folklorna crkvena glazba iz druge polovice 19. stoljeća ima ishodište u napjevima koje su pjevali kanonici u srednjem vijeku. Crkvena glazba bila je veoma bogata i za vrijeme preporodnih zbivanja u Trogiru. Napjevi su se izvodili na hrvatskom jeziku, a samo manji dijelovi napjeva na latinskom. U izvođenju crkvene glazbe veliku ulogu imale su i bratovštine a u crkvi su naročito bili prisutni na Veliki Četvrtak i Veliki Petak.²³⁶

Za glazbeni život grada najviše su zaslužni kapelini među kojima se ističu Ivan Vidoseo Coleoni, Josip (Giuseppe) Bozzotti i Ivan (Giovanni) Bozzotti.

Ivan Vidoseo Coleoni bio je jedan od osnivača *Societa del casino civico* zajedno sa Ivanom Skakocem. Poslije je postao hvarski biskup, a Buble smatra da je vjerojatno bio prvi kaplenik Gradske glazbe.²³⁷

Josip (Giuseppe) Bozzotti iskazivao je sklonost narodnjacima iako je bio Talijan. Bio je vođa katedralnog zbora svirao je glasovir i orgulje te bio kaplenik Narodne glazbe. Njegova *Božićna misa* pjeva se i danas na latinskom jeziku. *Božićna misa* pjevala bi se u 19 sati na latinskom dok bi se u ponoć održavala ponoćka na hrvatskom jeziku.²³⁸

Ivan (Giovanni) Bozzotti sin je spomenutog Josipa. Sudjelovao je u raznim manifestacijama i na koncertima, a zahvaljujući njemu Narodna glazba djeluje do danas.²³⁹

²³³ Ibid, 915.

²³⁴ Ibid, 918.

²³⁵ Celio-Cega (2005.), 170.

²³⁶ Buble (1987.), 920.

²³⁷ Ibid, 921.

²³⁸ Celio-Cega (2005.), 169.

²³⁹ Ibid, 169.

7. ZAKLJUČAK

Širenje liberalizma na europski kontinent ostavilo je i posljedice na hrvatske zemlje. Preporod, koji je prvotno zahvatio sjevernu Hrvatsku vrlo brzo prešao je i na južni dio. Politički aspekt preporoda u Dalmaciji obilježilo je nastajanje dviju struja koje su se borile za svoje ambicije. Upravo će žestoke borbe autonomaša i narodnjaka u prevlasti za Dalmaciju, pa tako i trogirsku općinu obilježiti nadolazeće napete godine. Autonomaški tabor činila je talijanska probrana elita sastavljena od činovnika, obrtnika, trgovaca i posjednika dok je dalmatinskom seljaku smetala ta nametnuta talijanizacija. Svjesni nametnute talijanizacije odlučili su se na borbu za hrvatski jezik i ujedinjenje hrvatskih zemalja. Iako su bili svjesni činjenice da autonomaši „u svojim rukama“ drže prevlast u izrazito bitnim dalmatinskim središtima, narodnjaci su imali više prostora za širenje unutar građanstva nego autonomaši. Okupljanja mlađih generacija u novoosnovanim ustanovama koje su imale kulturno i političko obilježje dovelo je do kvalitetnih promjena koje su se očitovale poslije pobjede Narodne stranke na izborima za Dalmatinski Sabor 1876. godine kada je i Trogir u Sabor poslao isključivo zastupnike Narodne stranke. Tako se neizvjesna situacija iz šezdesetih godina postupno stabilizirala jer je od sredine sedamdesetih godina 19. stoljeća narodnjačka orijentacija imala prevagu u trogirskom zaleđu. Takva situacija za Trogir ne čudi, jer se slika nametnute talijanizacije dalmatinskom puku vidi na primjeru trogirskog zaleđa. Iako se 1882. godina smatra krajem preporodnog doba u Dalmaciji jer su tada narodnjaci osvojili splitsku općinu, u Trogiru su narodnjaci tek na vlast došli 1886. godine kada su predvođeni Špirom Puovićem pobijedili omraženog Antonia Fanfognu čiju su vladavinu obilježile varanje i pljačkanje naroda. Borbe narodnjaka ipak su se isplatile gledajući širu sliku ujedinjenja hrvatskih zemalja s posebnim naglaskom na izbacivanje tuđinskih nasrtaja na dalmatinski, odnosno hrvatski kontinuitet. Svakako je hrvatski narodni preporod stvorio je dobar preduvjet za stvaranje hrvatskog jedinstva.

Nacionalna obilježja najviše su bila izražena prilikom posjete cara Franje Josipa I. 1875. godine kada je Trogir ostavio dojam hrvatskog grada iako je tada bio u autonomaškim rukama. Aktivnost Trogirana na unapređenju domaćeg gospodarstva doživljava popriličan intenzitet, pa je preporod imao uspjeha i na prostoru trogirske zagore gdje se razvijaju prosvjeta, zdravstvo, poljoprivreda i socijalna skrb, odnosno sve ono što autonomaška vlast nije unaprijedila. Politički pripadnici seljacima bi govorili ne samo o politici već i o unapređenju poljoprivrede i stočarstva što je imalo popriličan uspjeh. Preporodni uspjeh rezultirao je otvaranjem kavana i obogaćenjem kazališnog repertoara. Jedina sačuvana knjižnica jest

Garagnin Fanfogna gdje se i danas čuva bogata arhivska građa. Društveni život bio je poprilično vezan za crkvu pa je svaka veća crkva u Trogiru imala orgulje, a katedrala orguljaša i katedralni zbor. Oživljavanje hrvatskog duha, kulture i jezika u ovom periodu bilo je značajno za kulturni razvoj ovoga kraja. Iako, na koncu narodnjaci nisu uspjeli ostvariti ujedinjenje Dalmacije s ostatkom Hrvatske ostvarili su veliki uspjeh ponarođivanjem općina i uvođenjem hrvatskog jezika u školstvo, sudstvo i upravu te time odnijeli pobjedu nad autonomašima. Narodni preporod u Dalmaciji s naglaskom na trogirsko zaleđe potakao je zajedništvo, slogu i jedinstvo naroda.

8. LITERATURA

Knjige

BABIĆ Ivo (2016.), *Trogir-grad i spomenici*, Književni krug Split

BUBLE Nikola (2007.), *Više od glazbe*, Narodna glazba, Trogir

CELIO-CEGA Fani (2002.), *Život s morem u Trogiru od polovine VII. do polovine XIX. stoljeća*, Muzej grada Trogira

CELIO – CEGA Fani (2005.), *Svakidašnji život grada Trogira od sredine 18. do sredine 19. stoljeća*, Književni krug Split

CELIO-CEGA Fani, BILIĆ-PETRIČEVIĆ Aleksandra (2017.), *Povijest kazališta u Trogiru do 1960. godine*, Muzej grada Trogira

KISSINGER Henry (2015.), *Svjetski poredak*, Školska knjiga Zagreb

MACAN Trpimir (1999.), *Povijest Hrvatskog naroda* (III. izmijenjeno i dopunjeno izdanje), Nakladni zavod Matice hrvatske-Školska knjiga Zagreb

MACAN Trpimir (2004.), *Hrvatska povijest* (Drugo prošireno izdanje), Matica Hrvatska, Zagreb

MOROVIĆ Hrvoje (1988.), *O trogirskoj knjižnici Garagnin-Fanfonja*, Književni krug Split

RADIĆ Danka (2013.), *Brodogradilište Trogir-od zanatske industrije do proizvodnje*, Muzej grada Trogira

ŠICEL Miroslav (1997.), *Programski spisi Hrvatskog narodnog preporoda*, Matica Hrvatska, Zagreb

ŠIŠIĆ Ferdo (2004.), *Povijest Hrvata – pregled povijesti hrvatskoga naroda 1526.-1918. drugi dio*, Marjan tisak

VRANDEČIĆ Josip (2002.), *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, Dom i svijet, Zagreb

Radovi iz časopisa i zbornika

- BANOVIĆ Branimir (1987.), „Emigracijska politika Austro-Ugarske i iseljavanje iz Hrvatske u razdoblju 1867.-1914“, *Migracijske i etničke teme*, Vol. 3 No. 3-4
- BENYOVSKEY Lucija (1997.), „O ribarstvu i segetskim ribarima“, *Segetski zbornik prvi svezak*, Župa Gospe od Ružarija, Seget Donji
- BEZIĆ-BOŽANIĆ Nevenka (1987.), „Stanovništvo Trogira u vrijeme preporoda“, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme 9-10*, Muzej grada Trogira
- BOŽIĆ-BUŽANČIĆ Danica (1987.), „Prilog poznavanju privatnog i društvenog života Trogira u drugoj polovici XIX. stoljeća“, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme 9-10*, Muzej grada Trogira
- BUBLE Nikola (1987.), Muzički život Trogira u vrijeme narodnog preporoda, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme 9-10*, Muzej grada Trogira
- CELIO-CEGA Fani (1995.), „Kako su živjele trogirске žene tijekom preporodnih zbivanja“, *Ethonologica Dalmatica 4-5*, Split
- CELIO-CEGA (1995.) „Trogir u izvješćima Kraglškog Dalmatina“, *Vartal*, Trogir, sv. 4, broj ½
- CELIO-CEGA Fani (1997.), "Nekoliko izvješća Kolegija sv. Lazara u Trogiru koji se nalaze u knjižnici Garagnin Fanfogna u Muzeju grada Trogira te u knjižnici katedrale sv. Lovre", *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, Split
- CELIO-CEGA Fani (2021.), „Seget u starom austrijskom katastru-upisnik građevinskih čestica“, *Segetski zbornik prvi svezak*, Župa Gospe od Ružarija, Seget Donji
- ČEPULO Dalibor (1989.), *Francuska revolucija i Deklaracija o pravima čovjeka i građanina 1789. godine: problemi političke demokracije*, ČSP 21 (1-3), Institut za suvremenu povijest, Zagreb
- ČEPULO Dalibor (2001.). „Izgradnja hrvatske moderne uprave i javnih službi 1874. – 1876.“ *Hrvatska i komparativna javna uprava : časopis za teoriju i praksu javne uprave* Vol. 3 No. 1, 60
- ČEPULO Dalibor (2002.), „Zakonodavna djelatnost Hrvatskog sabora 1861.-autonomija, modernizacija i municipalne institucije“, *Pravni vjesnik*, Zagreb

- FORETIĆ Dinko (1969.) „O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u Drugoj polovini XIX. stoljeća do Prvog svjetskog rata“, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zagreb
- IVKOVIĆ Frane (1991.), „Organizacija uprave u Dalmaciji za vrijeme druge austrijske vladavine (1814.-1918.)“, *Arhivski vjesnik, Historijski arhiv Zadar*
- LAKUŠ Jelena (2012.), „Dalmacija i Austrijsko Carstvo prve polovine 19. stoljeća, pisana riječ u službi stvaranja poslušnih i lojalnih građana“, *Historical contributions = Historische Beiträge*, Vol. 31 No. 43, 237
- NOVAK Grga (1984.) „Narodni preporod u Dalmaciji.“ :Hrvatski narodni preporod u Splitu: u povodu stogodišnjice ponarođenja splitske općine 1882., presudne pobjede 76 narodnjaka nad autonomašima u Dalmaciji, ur. Duško Kečkemet. *Logos*, Split
- OBAD Stijepo (1987.), „Trogir u narodnom preporodu“, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme 9-10*, Muzej grada Trogira
- OBAD Stijepo (2018.), „Razvoj školstva u Dalmaciji u preporodno doba“, *Razdio povijesnih znanosti 16*, Zadar
- OMAŠIĆ Vjeko (1987.), „Prilog upoznavanju društvenih i političkih prilika u Trogiru u vrijeme borbe za narodni preporod“, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme 9-10*, Muzej grada Trogira
- PAŽANIN Ivan (1987.), „Društvenogospodarski život u Vinišćima, Velom i Malom Drveniku u XIX. stoljeću s osobitim obzirom na preporodno razdoblje“, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme 9-10*, Muzej grada Trogira
- PAŽANIN Ivan (2000.), „Školstvo u trogirskom kraju u 19. i 20. stoljeću“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, Zadar
- PAŽANIN Ivan (2021.), „Segetska besida“, *Segetski zbornik prvi svezak*, Župa Gospe od Ružarija, Seget Donji
- PERIČIĆ Šime (1987.), „Prilog upoznavanju gospodarskog života Trogira u doba narodnog preporoda“, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme 9-10*, Muzej grada Trogira
- RADIĆ Danka (2015.), Trogirska tradicijska brodogradnja, *Ethnologica Dalmatica br. 22*, Split

- RACETIN Filip (1987.), „Narodni preporod u Marini“, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme 9-10*, Muzej grada Trogira
- SLADE-ŠILOVIĆ Mirko (1987.), „Trogirska zagora u narodnom preporodu“, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme 9-10*, Muzej grada Trogira
- SLADE-ŠILOVIĆ Radovan (1922.), „Staro kazalište u Trogiru“, *Narodna starina*, Vol. 2 No. 3, 322
- STANČIĆ Nikša (2008.), *Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja*, Cris, god. X., br. 1
- STRIŽIĆ Ivan (2001.), *Pero ili mač: Hrvatski politički esej: od provale turaka do raspada Austro-Ugarske Monarhije*, DoNeHa, Zagreb
- TROGRLIĆ Marko (2001.), „Dalmacija u pismima Ivana Skakoca“, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije 17.*, Državni arhiv u Splitu
- VIDAKOVIĆ Dina (2011.), „Sufražetkinje i pokret za ženska prava“, *Essehist : časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti*, Vol. 3 No. 3
- ZANINOVIĆ Mate (1987.), „Pregled razvoja školstva u Trogiru i njegovu području“, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme 9-10*, Muzej grada Trogira
- ZGURIĆ Borna (2014.), *Fenomenologija prosvjeda*, *Političke analize: tromjesečnik za hrvatsku i međunarodnu politiku*, Vol. 5 No. 17

SAŽETAK

Cilj ovog rada jest prikazati utjecaj društvenih i političkih prilika u gradu Trogiru i njegovoj okolici u drugoj polovici 19. stoljeća. Narodni preporod koji se razvijao u Dalmaciji u drugoj polovici 19. stoljeća ostavio je dubok trag u Trogiru koji je sve do 1886. bio u autonomaškim rukama Antonia Fanfogne. Tijekom ovog perioda razviti će se i „narodnjačka kultura“ što će rezultirati otvaranjem brojnih ustanova i osnivanjem narodnih društava među kojima se ističu Narodna štionica i Narodna glazba. Doći će i do velikog razvoja na poljima gospodarstva, kulture i obrazovanja. Zahvaljujući borbi za sjedinjenje Dalmacije s ostatkom Hrvatske te borbi za uvođenje hrvatskog jezika kao službenog grad Trogir unaprijedio se zajedno s ostatkom Dalmacije.

Ključne riječi: *Trogir, Hrvatski narodni preporod, narodnjaci, autonomaši, Antonio Fanfogna*

ABSTRACT

The aim of this paper is to show the influence of social and political conditions in the city of Trogir and its surroundings in the second half of the 19th century. The national revival that was developing in Dalmatia during the second half of the 19th century left a deep mark in Trogir, which until 1886 was in the autonomous hands of Antonio Fanfogna. During this period, the „folk culture“ was also developed, which resulted in the opening of numerous institutions and the establishment of folk societies, among which „Narodna Štionica“ and „Narodna glazba“ stands out. There was also a great development in the fields of economy, culture and education. Thanks to the fight for the unification of Dalmatia with the rest of Croatia and the fight for the unification of Dalmatia with the rest of Croatia and the fight for the establishment of the Croatian language, city of Trogir developed along with the rest of Dalmatia.

KEY WORDS: *Trogir, Croatian national revival, narodnjaci, autonomaši, Antonio Fanfogna*

SLIKOVNI PRILOZI

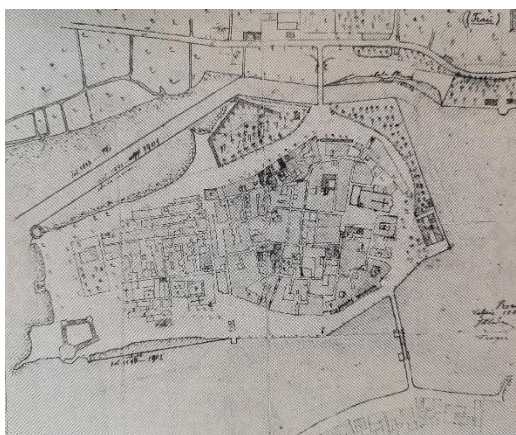
Slika 1. Ivan Luka Garagnin-Fanfogna

Izvor: Muzej grada Trogira, arhiv Garagnin-Fanfogna

<http://trogirtimetravel.blogspot.com/2017/10/> (preuzeto 24.10.2022.)

Slika 2. Plan grada Trogira u drugoj polovici 19. stoljeća

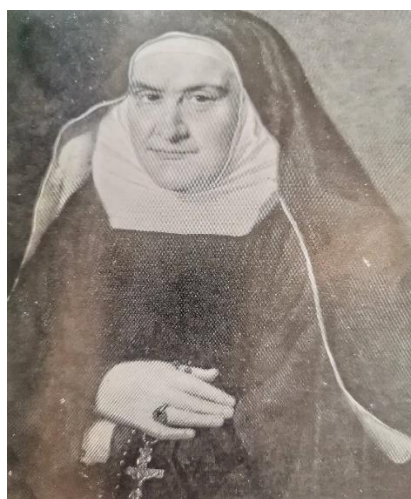
Izvor: Prijatelj Kruno (1987.), „Slikarska djela 19. stoljeća u Trogiru“, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme* 9-10, Muzej grada Trogira, 942.

Slika 3. Špiro Puović, prvi načelnik općine Trogir, 1886.

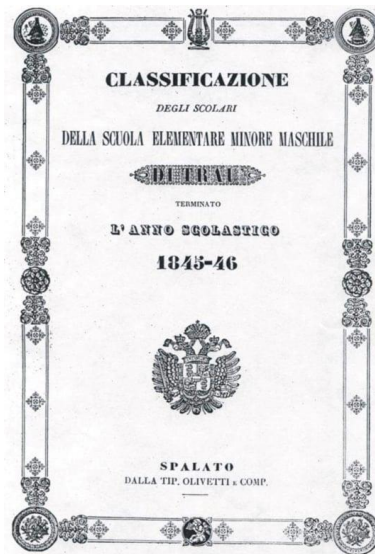
Izvor: Obad Stijepo (1987.), „Trogir u narodnom preporodu“, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme* 9-10, Muzej grada Trogira, 768.

Slika 4. Antonio Zuccaro, Portret opatice Marije Skolastike Croatto, samostan sv. Nikole Trogir

Izvor: Prijatelj Kruno (1987.), „Slikarska djela 19. stoljeća u Trogiru“, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme* 9-10, Muzej grada Trogira, 942.

Slika 5. Ispit učenika muške osnovne škole u Trogiru šk. god 1845./46.

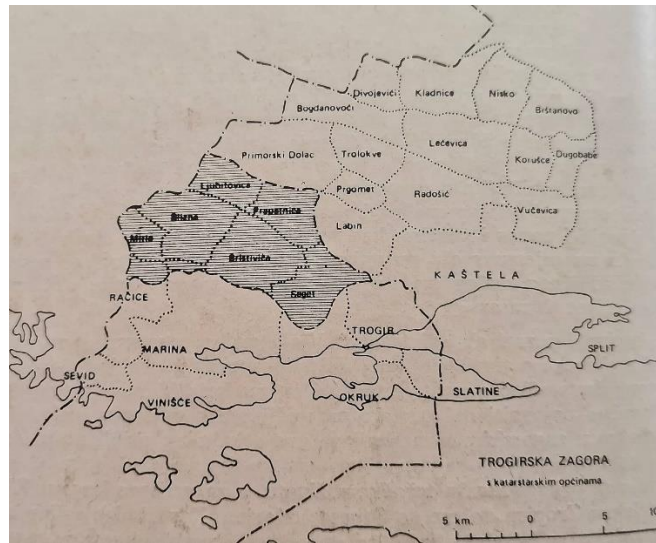
Izvor: Nadbiskupski arhiv Split, kut.42, br.4

Slika 6. Gradska kavana u Trogiru

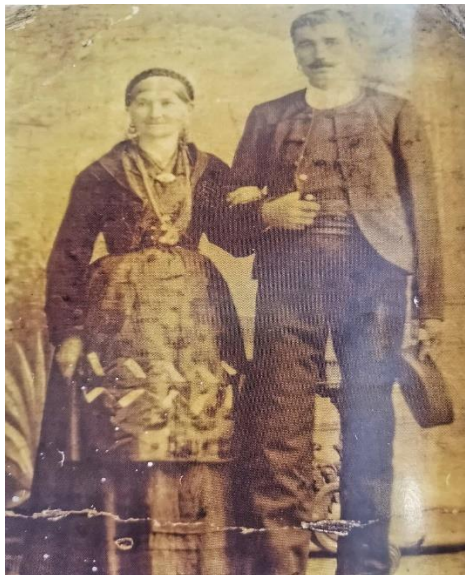
Izvor: Božić-Bužančić Danica (1987.), „Prilog poznavanju privatnog i društvenog života Trogira u drugoj polovici XIX. stoljeća“, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme* 9-10, Muzej grada Trogira, 877.

Slika 7. Trogirski zagora u drugoj polovici 19. stoljeća

Izvor: Slade- Šilović Mirko (1987.), „Trogirska zagora u narodnom preporodu“, *Mogućnosti: časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme* 9-10, Muzej grada Trogira, 778.

Slika 8. Obitelj Kandija u trogirskoj nošnji oko 1880. godine

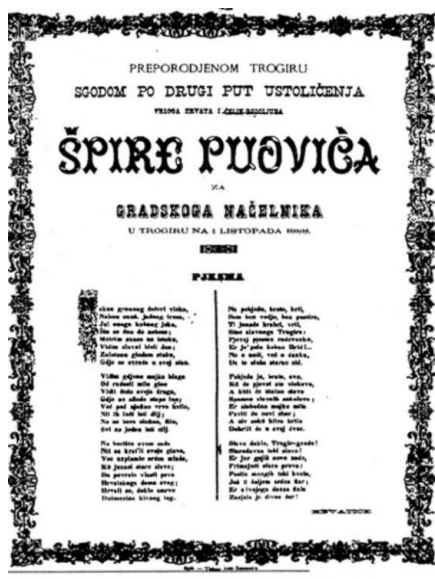
Izvor: Celio-Cega Fani (2005.), *Svakidašnji život grada Trogira od sredine 18. do sredine 19. stoljeća*, Književni krug Split, 137.

Slika 9. Narodna glazba na glavnom gradskom trgu, 2. prosinca 1898. godine

Izvor: : Celio-Cega Fani (2005.), *Svakidašnji život grada Trogira od sredine 18. do sredine 19. stoljeća*, Književni krug Split, 177.

Slika 10. Pjesma koju su potpisale *Hrvatice* u čast ponovnog proglašenja Špira Puovića za načelnika 1. listopada 1888. godine

Izvor: Celio-Cega Fani (1995.): „Kako su živjele trogirске žene tijekom preporodnih zbivanja“, *Ethnologica Dalmatica* 4-5, Split, 57.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Ana Špika, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice Povijesti i Povijesti umjetnosti, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mojega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 27.2.2023.

Potpis Ana Š.

Izjava o pohrani završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada (podertajte odgovarajuće) u Digitalni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu

Student/ica: Ana Špika
Naslov rada: Trogir u drugoj polovici 19.st'. Društvene i političke prilike
Znanstveno područje: Humanističke znanosti
Znanstveno polje: Povijest
Vrsta rada: Diplomski rad
Mentor/ica rada: doc. dr. sc. Nikša Varezić

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Komentor/ica rada:

/

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

prof. dr. sc. Josip Vrandečić
doc. dr. sc. Nikša Varezić
prof. dr. sc. Marko Trogrlić

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada (zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude:

a) rad u otvorenom pristupu

b) široj javnosti, ali nakon proteka 6 / 12 / 24 mjeseci (zaokružite odgovarajući broj mjeseci).

(zaokružite odgovarajuće)

Split, 27. 2. 2023.

Potpis studenta/studentice: Ana Š.